

K. MICHAŁOWSKI

Fényképezte A. Dziewanowski

Delphoi

AZ ÓKOR MŰVÉSZETE ÉS KULTÚRÁJA

Szerkeszti:

Kazimierz Michałowski

Fényképezte:

Andrzej Dziewanowski

Eredeti cím: Delfy
Wydawnictwo Arkady, Warszawa, 1977
Németből fordította: Técsy Judit
Nyelvileg és szakmailag ellenőrizte: Szabó Miklós
A kötetet tervezte: Henryk Białoskórski

© by Arkady 1977, 1978
Hungarian translation © Técsy Judit, 1978
ISBN 963 13 0552 X

Felelős kiadó a Corvina Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Buzinkay Géza
Műszaki vezető: Murányi István
Műszaki szerkesztő: Kozma Miklós
Készült 12 (A/5) ív terjedelemben, 8 oldal színes képmelléklettel,
a varsoói Arkady és a Corvina Kiadó közös kiadásában

Delphoi

Irta:

Kazimierz Michałowski

CORVINA

Delphoi, Δελφοί legelőször Hérakleitosznál és a homéroszi Artemisz-himnuszban fordul elő. Korábban a hely neve Püthó volt. Mindkét elnevezés az egész görög világban híres Apollón-kultushely keletkezéséről szóló legendákhoz kapcsolódik. A későbbi keletű Δελφοί név valószínűleg nem hozható kapcsolatba Apollón Delphiniosszal, habár a delphoi érmeiken delfin látható. Sokkal inkább a δελφ, azaz „kivájt” szótöbblől vezethető le, ami megfelel a környék domborzati képének.

A HELY LEÍRÁSA

A Parnassosz-hegység meredek lejtői ezen a helyen szakadnak alá a Korinthuszi-öbölre és természetes amfiteátrum alakot képeznek, melyet délről 500–700 méternyire a tenger tükre fölé magasodó sziklafal határol, északi oldalát pedig két kopár, 200–300 méter magas szikla zárja le. Ezek – amikor a rájuk eső napsugarakat visszaverik – két hatalmas fényszóróhoz hasonlíthatnak. Az ókorban Phaidriadesz-(ragyogó) sziklák néven emlegették őket. A nyugati csúcsot ma Rhodini-nak, azaz rózsaszínűnek (az ókorban Nauplia volt a neve), a keletit Phlembukosznak, azaz lángolónak nevezik (az ókorban Hüampeiónak hívták). Az utóbbról taszították le a halálra ítélt szentélygyalázókat.

A két magaslat közötti szurdokban fakad a Kasztalia nevű szent forrás. Innen keres utat az esővíz is, több kis patakban a Pappadia völgykatlan olajfái között a síkság felé, melyet a gyakran kiszáradó Pleisztosz medre szel ketté. A delphoi „amfiteátrumot” nyugaton a Szent Illés-hegy határolja, délen, a Pleisztosz-völgy átellenes oldalán pedig az 1563 méter magas Kirphisz-hegytömb zárja el a tengertől. A krétakorban kialakult Parnassosz-hegységet itt palarétegen nyugvó mészkő alkotja.

Delphoit és környékét az ókorban gyakran sújtották földrengések. A gyakori szeizmikus mozgásoknak jelentős részük volt a vidék festői arculatának kialakításában. Barlangok és meredek hegyoldalak keletkeztek, melyekből források fakadtak: egyikük a szent kerületben levő Kasszotisz, a másik kissé magasabban, a stadion közelében, a harmadik pedig a Pleisztosz-völgy peremén található – ennek mai, szláv eredetű neve: Tszaleszka.

Mégsem csak a vidék természeti szépségeinek köszönhető, hogy később oly nagy jelentőségre tett szert ez a hely a görög kultúra fejlődésében; földrajzi fekvése is fontos szerepet játszott ebben. A Közép-Görögország szívében, Phókiszban fekvő Delphoi annak a természetes útnak mentén helyezkedik el, amely északról a sík Thesszáliából és a hegyes Dóriszból a termékeny Amphisszai-völgyön át vezetett délre, a Korinthuszi-öböl partján fekvő Krissza kikötőhöz. Delphoion haladtak át a nyugatról keletre, Lokriszból Boiótiába vezető kereskedelmi utak is.

Az i. sz. II. század második felében Pauszanasz, görögországi utazása leírásakor arról tudósít, hogy Delphoiban a legrégibb időktől fogva jósdá működik, melyet Gé vagy Gaia istennőnek és Poszeidónnak szenteltek. Később Gaia a jósdát Themisznak, az igazságosság istennőjének adta át, ő pedig Apollónnak ajándékozta, Poszeidón pedig saját jószántából Kalaureia szigetére vonult vissza.

A Delphoiban végzett francia ásatások megerősítik egy régebbi jósdá létezését: ez volt Gaia jósdája. A föld istennőjének kultushelyét az Apollón-templom teraszának lábánál, egy földhasadék mellett találták meg, amelyből régebben talán gőzök szálltak föl a magasba. A kultushely ősi voltáról a történelmi időkbeli való feliratok mellett a mükénéi korból származó égetett agyagedények cserepei és más fogadalmi tárgyak tanúskodnak.

Azonban a görög hagyományban többféle változata is van a történetnek, ahogyan Apollón a delphoi trónusra emelkedett. Már a homéroszi Apollón-himnuszban szó esik a kígyólábú Püthón sárkányról, akit a földistennő szült. Az anyja szentélyét őrző sárkányt, aki rettegetben tartotta Delphoit és környékét, Apollón, az „emberiség megszabadítója” ölte meg. Az isten harcát a sárkánnyal később a festészet is megörökítette, de mindenekelőtt a püthói játékok (Püthia) során a Halósz téren kétvétenként előadott pantomim idézte fel.

Bár az Apollón-kultusz nem volt krétai eredetű, a híres delphoi naptár közvetlen előzménye való-

színűleg mégis krétai. Mint ismeretes, e naptár a holdciklusok szerint számított 355 napos évet vette alapul. Ezért azután korrigálásképpen minden harmadik, ötödik és nyolcadik évben egy szökőhónapot kellett beiktatni. A nyolcévente visszatérő szökőhónapot a görögök szentnek tekintették, és kezdetét az időszámításunk előtti 582. évig valószínűleg a püthói versenyjátékokkal ünnepelték meg. Ezután az ünnepségek ciklusa megváltozott, nyolc- (a görög időszámítás szerint kilenc-) évesből öt- (valójában négy-) évéssé alakult. Így a nagy püthói játékokra minden harmadik Olümpiász-évben került sor. A kilencéves ciklus tehát a görög szárazföld városai közül Delphoiban jelent meg legkorábban, bár Minosz, Kréta királya már úgy szerepel Homérosznál, mint a „kilencéves időszakok uralkodója”.

A hagyomány szerint Apollónnak csak sok nehézséggel megbirkózva sikerült megszilárdítania uralmát Delphoiban. Miután megküzdött Héraklészszal, új ellenfele támadt: Dionüszosz. Vele végül is úgy egyezett meg, hogy a három téli hónapban, amikor ő maga északon, a hüperboreuszoknál időzik, átengedi neki a hatalmat. A Daidaphoriosz hónapról elnevezett novemberi Daidaphoria ünnep után, amikor Apollónt a nép fáklyák lobogásával kísérte útjára az éjszaka árnyai közé, már nem őt dicsőítette az ének, hanem a dionüszoszi dithürambosz zengett fel.

A JÓSDA

Az ókorban Delphoi hírnevét elsősorban jósdája alapozta meg. A jóslatok a tripuszon (háromlábú üst) trónoló Püthia papnő szájából hangzottak el. Eredetileg Apollón jósdája csak évente egyszer jövendölt, mégpedig kizárólag a közeli környék lakói számára, akik korábban Gaiához fordultak abban a reményben, hogy tanácsot és vigaszt kapnak tőle mindennapi gondjaik orvoslására. Delphoi rendkívül kedvező földrajzi fekvése folytán a jósdá népszerűsége idővel megnövekedett. Az i. e. VI. században, az első szent háború után érte el fénykorát. A jóslatkérők száma állandóan nőtt, így a Püthia egyedül már nem tudott eleget tenni a kéréseknek, előbb egy második, majd később egy harmadik papnő segített neki.

Minden theoproposz, azaz tanácskérő köteles volt szimbolikus tisztálkodást végezni a Kasztalia-forrásban, és társadalmi rangjának, valamint vagyonának megfelelő (juh-, kecske-, vadkan- vagy bika-) áldozatot bemutatni az istenségnek Apollón temploma előtt. Az isten válaszlási hajlandósága abból derült ki, hogy milyen módon fogadta az áldozatot. Ha a próba kedvező eredménnyel járt, a kérdező helyet foglalhatott a templom cellájának hátsó részén levő keskeny helyiségben, az oikoszban, és itt várta meg a jóslatot. A kérdéseket írásban vagy szóban lehetett föltenni, megválaszolásuk sorrendjéről sorshúzás döntött, hacsak a kérdező Delphoiban nem rendelkezett a promanteia, azaz a prófécia elnyerésére különösen jogosult személy előjogával. Nők nem fordulhattak a jósdához személyesen; férfi közvetítését kellett igénybe venniük.

A kérdezők nem minden esetben tértek tanáccsal vagy válasszal haza. Voltak napok, amikor az isten megtagadta a válaszadást. Egyszer maga Nagy Sándor is kénytelen volt eredmény nélkül eltávozni. A téli hónapokban, amikor Apollón a hüperboreuszoknál időzött és Delphoiban Dionüszosz uralkodott, a jósdá teljesen elnémult. Az időszámításunk szerinti II. században, amikor Delphoi tekintélye hanyatlani kezdett, Apollón már csak havonta egyszer adott választ, s ezt megint csak egyetlen papnő tolmácsolta.

Kezdetben Püthiának általában fiatal lányt választottak ki. A tapasztalatok azonban azt mutatták, hogy egy idősebb, ötven év körüli, a nép közül való asszony jobban megfelel a jósnői hivatásnak, ezért később e szerint jártak el. De mielőtt a templom mélyebben levő adütonjában a háromlábú üstön elfoglalta volna a helyét, a papnőt mindig leányruhába öltöztették. Ezt megelőzően a Püthiának böjtölnie kellett, majd rituális fürdőt vennie a Kasztalia-forrásban, végül égő babérlevél és mirha gőzétől bódulatba esnie. (Az ásatások során mindeddig nem sikerült egyértelműen azonosítani azt a földhasadékot, melyből a későbbi irodalmi források szerint a bódító gőzök felszálltak.) Mámorosan, eksztázisban kezdte dadogni a Püthia a jósszavakat, melyeket a jóspap – próféta – Mánandrosz – hexameterekben jegyzett le. Ez a versforma egészen a hellenizmus koráig használatos maradt.

A jósdának feltett kérdések túlnyomó többsége mindennapi dolgokra vonatkozott: házasság, születés, betegség és hasonló. Ezeket megválaszolni nem okozott nagyobb nehézséget. Delphoi azonban mással alapozta meg hírért és rangját. A jósda a nagy politikai események megjövendölésére specializálta magát. Ez hozta számára a legnagyobb bevételeket, az Apollónnak szentelt gazdag ajándékok és ex votók formájában. Országok és népek sorsáról jóslatot mondani nem volt könnyű dolog. Ha az események menete rácsúszott a jóslatra, az isten tekintélye nem veszett elugyan végképp, de jókora csorbát szenvedett. A jósda azonban tudta a módját, hogyan kerülje ki az efféle buktatókat.

A delphoi Apollón-szentély archívumában a papok nagyon pontosan rögzítettek minden eseményt, amely fontos volt a görög világ számára. Amint ez Hérodotosz szavaiból kitűnik, mindig igen jó értesüléseik voltak az egyes vidékeken uralkodó viszonyokról, és a kirobbanással fenyegető válságos politikai helyzetekben tisztában voltak a konkrét tényezőkkel. Joggal hasonlítható Delphoi valamely újkori nagyhatalom hírszerző központjához. Hogy a jövőre nézve jó tanácsot és útmutatást lehessen adni, a legfőbb feltétel a világban uralkodó helyzet és a politikai erőviszonyok pontos ismerete. Példa rá a kürenéiek esete, akik elhatározták, hogy Észak-Afrikában kolóniát alapítanak. A jósda útmutatása alapján a kontinens belsejében választottak területet a maguk számára. A papok tudták ugyanis, hogy a tengertől távol eső magasabb vidékeken gyakoribbak az esőzések, és ezért a talaj termékenyebb, alkalmasabb a letelepedésre, mint a száraz, tengerparti homoksáv. Így értékesítették a korábbi gyarmatosítók tapasztalatait a későbbi nemzedékek sorsának alakításánál. Ha nem volt biztos a dolgok kimenetelében, a jósda kétértelmű választ adott. Ismert példája e minden eshetőségre alkalmazható, tévedhetetlen módszernek a lüdiai király, Kroisosz számára adott jóslat. („Ha átlépi a Halüsz, nagy birodalmat fog elpusztítani.”)

A jól megszervezett hírszerző szolgálat és a Püthia profetikus szavainak megfelelő értelmezése nemcsak a tekintélyét növelte évről évre a delphoi jósdának, hanem a görög városállamok bel- és külpolitikájára gyakorolt befolyását is. Delphoi az idők során egyfajta döntőbíróvá rangjára emelkedett. Ez korántsem jelenti azt, hogy döntéseiben mindig semleges maradt. A jósda például az egész peloponnészoszi háború alatt ellenséges érzelmekkel viseltetett az athéniaiak iránt, mivel nem védtek meg Delphoi érdekeit a phókisziakkal szemben.

Nem feledkezhetünk meg arról a fontos szerepről sem, melyet Delphoi az erkölcsök alakításában játszott. A delphoi Püthia volt az egyetlen, aki nyilvánosan hirdette, hogy a vérontás, még egy rab-szolga vérének kiontása is gyilkosság, melyet vallási megtisztulással kell levezekelni. Apollón jósdája szüntelenül – bár eredménytelenül – harcolt a görögség életének bizonyos sötét szokásai ellen, és a szellemi kultúra fejlődésével hatásának etikai oldala egyre inkább előtérbe került.

DELPHOI TÖRTÉNETE

A szent hely folytonosan növekvő jelentősége arra csábította a görög törzseket és városállamokat, hogy hatalmat nyerjenek Delphoi, az ott összehordott kincsek és Apollón jósdája fölött. Mekkora befolyáshoz jutott volna az az állam, amelynek területén Delphoi feküdt, ha a jósdát saját politikájának szolgálatába állíthatta volna!

Delphoi földrajzilag Phókiszban fekszik, de már az i. e. VI. század elején hallunk egy, az Apollón-kultushelyet igazgató politikai szervezetről, az ún. delphoi amphiktüoniáról. Ezt a kis népszövetséget az egymással szomszédos államok érdeke hozta létre és tartotta össze, hogy egyikük se jusson egyeduralomra Delphoiban. A korlátozás mindenekelőtt a phókisziakat érintette, akik történelmi jogon e terület tulajdonosainak tekintették magukat. Apollón papjai viszont érthető okokból arra törekedtek, hogy megőrizték a szent terület teljes függetlenségét egy olyan intézmény védelme alatt, amelynek tagjai egymással ellentétes érdekű államok, és így könnyebben kezelhetők.

Egyes városok, mint Korinthosz, Sziküón és Klazomenai, idővel hozzáálltak, hogy a templom mellett megépítsék a maguk kincsházait fogadalmi ajándékaik őrzésére. Egyre több fogadalmi szobrot emeltek Delphoiban, Lüdia királyai, Gúgész és Kroisosz pedig gazdag ajándékokkal ékesítették az Apollón-templomot.

Az i. e. 548. évben leégett a templom, a papok rögtön megkezdték az újjáépítést, de a szokatlanul költséges munkálatok csak lassan haladtak. Az Athénból száműzött Alkmaionida-család i. e. 513-ban hozzájárult, hogy előteremtse az építési és a díszítő munkák befejezéséhez szükséges pénzalapot. Nagy gyűjtőakciót indítottak ekkor Görögországban és a szomszédos vidékeken – Egyiptomban és Kisázsiaiban is –, hogy a gyűlölt zsarnokok, a Peiszisztratidák Athénjának gazdagságán is túltegyenek. Rövidesen 300 talentum fölött rendelkeztek, ami akkoriban horribilis összegnek számított. (Ma mintegy tízmillió dollárnak felel meg.) Szegénytől gazdagig, rabszolgától uralkodóig mindenki ki akarta venni részét a nemes cél megvalósításából. Az i. e. 505. esztendőben el is készült az új templom.

Az i. e. V. században Görögországban sorsdöntő esemény következett be: a perzsa betörés. Az igazsághoz tartozik, hogy a delphoi jósa kezdetben nem állt hivatása magaslatán. A papok, a szentély lerombolásától tartva, jóslatadás segítségével a görögök szempontjából meglehetősen kétértelmű politikálásra fogtak. A Püthia szinte egyértelműen a hódítók pártjára állt. Később azonban a győztes görögök diadalmamorukban megfedkeztek a jósa gyengéiről. A marathóni csata után az athéniaiak a hadizsákmányból Apollónnak szentelt fogadalmi ajándékot helyeztek el kincsesházuk lábánál, a Szent Úton pedig nagy szoborcsoportot állítottak föl. Más városok is buzgón követték a példát. Az újabb győzelmek, Szalamisz, Plataiai és Artemiszion után pompás új emlékműveket emeltek Delphoiban. Ekkoriban híresztelték el a papok, hogy a barbárok (ti. a perzsák) megrohanták Delphoit, az isten azonban mennydörgéssel és földrengéssel előzte őket. Hérodotosz még látta a romokat az Apollón-templom alatt fekvő Athéna Pronaia kerületben.

A negyedik század meglehetősen viharos eseményeket zúdított Delphoira. Ekkor tört ki az a két „szent háború”, melyet a phókisziaknak és az amphiktüoniának Delphoi körüli viszálya robbantott ki. A szövetség makedóniai Philipposzt hívta segítségül, aki betört Görögországba, és győzelmet aratott. Delphoiban csak Nagy Sándor halála és birodalmának összeomlása után ért véget a makedónok uralma. Helyükbe az aitólok léptek, akiknek viszont i. e. 189-ben a rómaiak előtt kellett meghátrálniuk.

Bár Delphoit a római szenátus függetlennek nyilvánította, valójában teljességgel Róma ellenőrzése alá került. Az egykor virágzó szentély gyors hanyatlásnak indult, és elszegényedett. A Delphoi életében oly döntő szerepet játszó jósa az új filozófiai áramlatok hatására és a vallás iránti általános közöny miatt egyre veszített jelentőségéből. Bár még előfordult, hogy egyes hadvezérek – így például Lucius Aemilius Paullus a püdnai győzelmes ütközet után (i. e. 168-ban) – pompás emlékműveket építtettek Delphoiban, a Püthia hírneve és jelentősége ekkor már visszavonhatatlanul a múlté. I. e. 109-ben még Minutius Rufus megvédte Delphoit a kelták és a trákok ismételt betörésétől, a következő években azonban újabb csapások sújtották a szent helyet: i. e. 91-ben a trákok gyűjtogatása okozott károkat az Apollón-templomban, néhány évvel később, i. e. 86-ban pedig Sulla kifosztotta Delphoit.

Hiábavaló volt az első római császárok igyekezete, hogy Delphoiban helyreállítsák Apollón művét. Augustusnak ugyan sikerült az amphiktüonia szövetségét új alapokra helyeznie, de az ekkor már teljesen a római uralkodók függőségében levő jósa rohamos hanyatlását nem lehetett feltartóztatni. Néró, a delphoi püthói versenyjátékok győzteseként, ígéretet tett a templom restaurálására, ez azonban nem tartotta vissza attól, hogy később vagy ötszáz szobrot elraboljon a templomkerületből. A kárt később Domitianus sem tudta jóvátenni, aki a templom helyreállítása terén szerzett érdemeket. E károk és fosztogatások ellenére Plinius még kereken háromezer szobrot számlált meg Delphoiban, és Pauszaniaszt, aki i. sz. 170 körül járt az Apollón-kerületben, szintén bámulatba ejtette az ott fölhalmozott remekművek gazdagsága.

Hadrianus uralkodása alatt Delphoi rövid időre ismét fölvirágzott. Mind a Görögországban közkedvelt császár, mind a gazdag mecénás, Herodes Atticus, számos ajándékot és emlékművet adományozott a szent helynek. Az Antoninus-dinasztia többi császára is kimutatta Apollón jósdája iránt érzett jóindulatát. Plutarchosz delphoi papi tevékenységének ideje (i. sz. 105-től 126-ig) a vallási élet megújítására tett kísérletekkel esik egybe. A birodalom minden néprétegében terjedő szkepticizmus azonban Delphoit is pusztulásra ítélte. A kegyelemdőfést a kereszténység elterjedése adta meg. A szent kerület megmaradt emlékműveit Nagy Konstantin és I. Theodosius utasításá-

ra a római birodalom új székvárosának ékesítésére használták fel. A híres kígyós oszlop a háromlábú üsttel, amelyet a Plataiainál győzedelmeskedő harcmincegy görög város ajánlott fel Apollónnak, ettől kezdve a konstantinápolyi hippodromot díszítette.

A MŰEMLÉKEK

Delphoi műemlékterülete három részre tagolódik:

Északon, a meredek hegyoldalon, a Rhodini lábánál található Apollón szent kerülete. Az itteni emlékek alkotják a romterület legegységesebb és legzártabb tömbjét.

Az Apollón-kerülettől délkeletre, a Phlembukosz csúcsa alatt fekszik Athéna Pronaia szentélye, mai nevén Marmaria.

A város romjai két ponton csoportosulnak:

- a) a Marmaria fölötti területen, ahol a gümnaszion, a palaisztra és a Kasztalia-forrás található;
- b) az Apollón-kerületet nyugatról határoló részen, ahol a stadion és más építmények romjai, valamint a nekropolisz található.

Az Apollón-kerület

Apollón szent kerületének (temenosz vagy hieron) kb. 200×130 méter nagyságú, szabálytalan, trapéz alakú területe délről észak felé szélesedik ki. A temenoszt különböző falazású részekből álló fal veszi körül. A déli oldalon szabályos vagy látszatra szabályos tömbökből épített falrészeket láthatunk, az i. e. V. századból (ez az ún. Helléniko). A nyugati és keleti oldalon viszont régebbi, az i. e. VI. századból származó poligonális fal van túlsúlyban. A szent kerület lejtős részét öt-hat hosszukás terasz tagolja, ezeken helyezkedtek el az épületek és az emlékművek. A nyugati és a keleti falon minden egyes terasznak egy-egy bejárat felelt meg. A teraszokat a Szent Út kapcsolta össze, amely kígyóvonalban vezet föl a szent kerület délkeleti sarkától az Apollón-templomig.

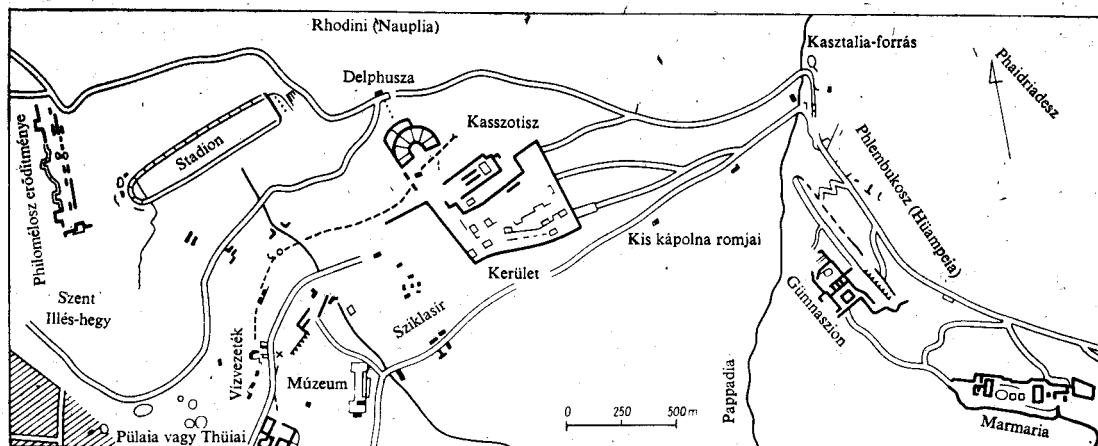
A főbejárat előtt kis, négyszögletes tér (agora) található, melyet ma is a római kori portikusok és üzletek maradványai öveznek. Ezen a kis agorán virágzott minden bizonnyal a kegyeskereskedelem. Mielőtt valaki belépett a szent kerületbe, fogadalmi tárgyakkal és amulettekkel szerelkezett föl. A római városokhoz hasonlóan a piac szomszédságában itt is voltak thermák. Romjaik a déli oldalon láthatók.

A Szent Út alsó szakasza

A temenosz főkapujához öt lépcső vezet. Innen indul a kocsival nem járható Szent Út. Ez a pont 539,33 méternyire fekszik a tengerszint felett. A négy-öt méter széles Szent Út a görög időkben lépcsőzetes volt, a római korban kőlapokkal burkolták. Hogy az emberek és a teherhordó állatok számára ne legyen csúszós a kövezet, a lapok felületét átlós irányú barázdákkal tagolták. A kőlapok legnagyobb része régebbi épületekről és emlékművekről származik, sokuk hátoldalán találtak feliratokat és domborműveket.

A Szent Út két oldalán állnak – ma már romokban – a legfontosabb fogadalmi emlékművek és kincsesházak, melyeket az egymással vetélkedő görög városállamok emeltek. A bronz- és márványszobrok ezreiről csupán a talapzatok és a kőaljzatok maradványai, az épületekről pedig a fundamentumok árulkodnak. Nagy részüket – hála Pauszaniasz leírásának – sikerült azonosítani.

Nem vagyunk ilyen szerencsések a spártaiak fogadalmi ajándékával, amelyet Lüszaandrosz az athéniaktól szerzett hadizsákmányból emeltetett a peloponnészoszi háborút eldöntő aigoszpotamoi csata után (i. e. 403-ban). A hatalmas emlékmű belsejét két sorban harminchét bronzfigura díszítette. Elöl kilenc főalak állt: a Dioszkuroszok, Zeus, Apollón, Artemisz, Poszeidón és Lüszaandrosz (akit Poszeidón megkoszorúz), Agiasz és Hermón, a kormányos. Mögöttük 28 szobor sorakozott: a spártai hadvezéreké, valamint Lüszaandrosz harcostársaié és híveié. A spártai foga-

Delphoi műemlékterületének helyrajza

A térképen található legfontosabb műemlékek:

Épületek:

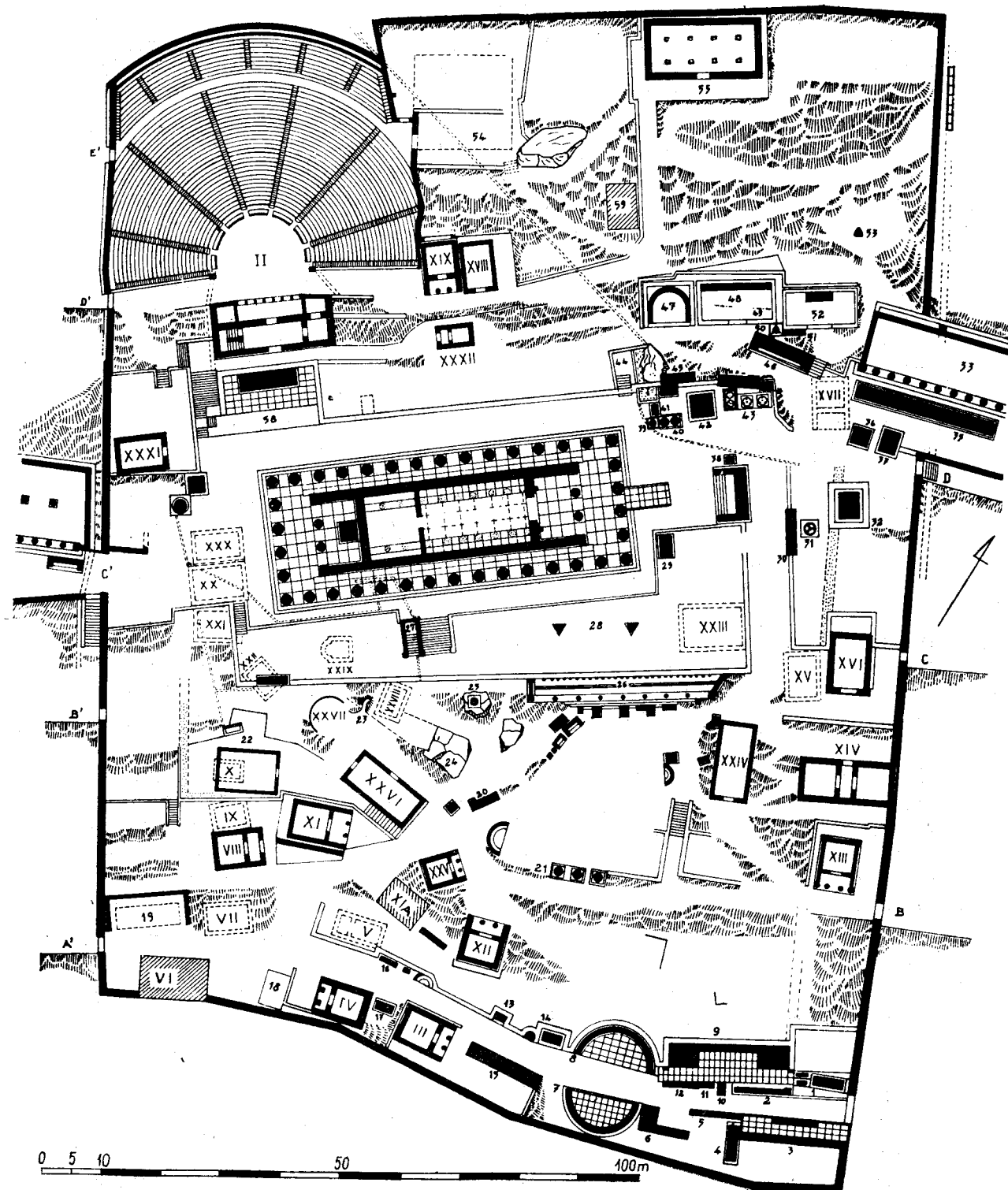
- I. Apollón-templom
- II. Színház
- III. A sziküóniak kincsháza
- IV. A sziphnosziak kincsháza
- V. Romba dőlt kincsház (valószínűleg a megaraiaké volt)
- VI. A thébaiak kincsháza
- VII. Elpusztult kincsház (valószínűleg a boiótiaiaké volt)
- VIII. Az ún. „Poteidaiai kincsház”
- IX. Az athéniai régebbi kincsháza (?) (elpusztult)
- X. Az „etruszk” kincsház (elpusztult)
- XI. Az athéniai kincsháza
- XI/a. A szürakuszaiak kincsházának helye
- XII. Az ún. „aiol kincsház”
- XIII. Az ún. „kürénéi kincsház”
- XIV. Prütaneion
- XV-XVI. Romba dőlt kincsházak
- XVII. Az „akanthosziak kincsháza”, az akanthosziak és Braszidasz fogadalmi ajándéka
- XVIII. Dionüszosz kis temploma (?)
- XIX. Kis templom v. kincsház Dionüszosz kerületében
- XX. Elpusztult épület
- XXI. Elpusztult kincsház
- XXII. Elpusztult épület
- XXIII. Elpusztult épület
- XXIV. A korinthosziak kincsháza
- XXV. A knidosziak kincsháza
- XXVI. Buleutérion

Fogadalmi ajándékok és egyéb műemlékek

1. A kerkürai bika
2. Az arkádiaiak talapzata
3. A marathóni fogadalmi ajándék helye

6. A „Hetén Thébai ellen”-csoport
7. A „Hét epigon”-csoport (az argosziak fogadalmi ajándéka)
8. „Argoszi királyok” (az argosziak fogadalmi ajándéka)
9. A régebben Lüsztandrosz fogadalmi ajándékával azonosított építmény
10. Philopoimen lovas szobrának talapzata
15. Tarentum fogadalmi ajándéka
17. A knidosziak szobrai
- 18-19. Szobrok, ill. kisebb építmények helye
20. A boiótiaiak talapzata
21. Talapzat két oszloppal
22. Az Aszklépieion forrásépülete
24. A Szibülla sziklája
25. A naxoszi szfinx
26. Az athéniai oszlopcsarnoka
27. Forrás (a múzsák temenőszá?)
28. A messzénéiek pillére (feltételezett hely)
29. Aemilius Paulus pillére
31. A plataiai háromlábú üst
32. Rhodosziak napkocsija
33. I. Attalos király portikusza
34. I. Attalos király „oikosza”; a feltételezett Dionüszion
37. II. Eumenész király pillére
38. II. Eumenész király pillére
40. Talapzat két oszloppal (Arisztaineta fogadalmi ajándéka)
41. Prusziasz pillére
42. A phókisziak talapzata (?)
43. A Deinomenidák háromlábú üstjei
44. A Kasszotisz-forrás
46. Az ún. „kerkürai talapzat”
48. Daochosz fogadalmi emléke
52. Neoptolemosz kerülete
53. Kronosz köve
55. A knidosziak leszchéje
58. Kraterosz fogadalmi ajándéka

Delphoi szent területének térképe (Apollón-kerület)

J. Pouilloux-G. Roux: *Énigmes à Delphes* (Paris, 1963) nyomán.

(A francia ásatók által használt számozást a térkép hűen követi, azonban a felsorolás néhány jelentéktelen emlék megnevezésétől eltekint.)

dalmi ajándék maradványainak korábbi azonosítása (19,90×6,20 méteres fülke alakú kőépület a Szent Út jobb oldalán) tévesnek bizonyult. Egyébként a spártaiaknak nem volt szerencséjük a Delphoiban emelt emlékművel, amely feltehetően a bejáratától balra levő elpusztult részen állt; szemben az ellenséges indulatú árkádiaiak emlékműve árnyékolta be, kicsit feljebb pedig az argosziak állítottak föl „Argosz királyai” néven hatalmas szoborcsoportot, hogy a spártaiakon túltegyenek. Ez fogadalmi ajándék volt Messzéné városának alapítása (i. e. 369) alkalmából. A tágas, félkör alakú, 13,72 m átmérőjű exedrában húsz szobor kapott helyet, melyek Argosz ókori uralkodóit és uralkodónőit, többek között Lünkeuszt, Abaszt, Akriszioszt, Danaét, Perszeuszt, Aléktrüönt, Alkménét és Héraklést ábrázolják. A falra jobbról balra a dedikációs feliratokat vés-ték és az argoszi Antiphánész szignatúráját.

Ahol a Szent Út észak felé kanyarodik, több kincsház romja található. A legrégebbiek egyikét a sziküóniak emelték i. e. 560 körül, majd i. e. 510 és 480 között átépítették és renoválták. A korábbi épülethez tartoztak a marhát hajtó Dioszkuroszokat és más mitológiai témákat ábrázoló híres metopék, melyek ma a delphoi múzeumban vannak kiállítva. A sziküóniaké fölött két másik kincsház helyezkedik el: a sziphnosziaké, melyet i. e. 525 körül építettek és a knidosziaké, amely valamivel régebbi, i. e. 555–545-ből való. Az utóbbiból az alapzaton kívül plasztikus díszítő-elemek is megmaradtak, s a régebbi feltevések szerint egy kariatida gyönyörű márványfeje is ehhez tartozott.

Miután a sziphnosziak kincsházából még több eredeti épületelemet is megtaláltak, a delphoi múzeum vállalkozni tudott a részletes helyreállítás bemutatására. Az épület négyszögletes volt, kétoszlopos előcsarnokkal (ún. templum in antis, azaz ante-templom). Alaprajzának méretei: 8,90×6,28 méter. A két díszes fejezetű oszlop helyett azonban tagozott lábazon két nőszobor állt. A kariatidák fején domborműves, hengeres polosz (magas fejdísz) volt, ezen nyugodott a duzzadtan ívelő echinus, rajta pedig a fedőlap, az abacus. Az utóbbiak végeredményben a dór oszlopfő elemeire emlékeztettek. A gerendázat viszont már egyértelműen ión „stílusú” volt, s az ornamentika és a kariatidák is kimondottan ión jelleget kölcsönöztek az épületnek. A lapos architráv fölött az istenek és a gigászok harcát, Leukipposz leányainak elrablását és az istenek gyülekezetét ábrázoló domborművekkel díszített fríz futott körbe. A nyugati oromzat domborművei Apollónnak és Héraklésznek a háromlábú üstért, a tripuszért folytatott híres küzdelmét örökítik meg. A tetőgerincet szfinxeket és szárnyas Niké-alakokat ábrázoló akrotérionok és antefixek díszítették.

A kincsház mészkő alapzaton állt, és teljes egészében ún. szigetmárványból emelték. Az egyes részleteket – görög szokás szerint – élénk színezés (polüchromia) díszítette. A fennmaradt töredékek tanúsága szerint a sziphnosziak kincsháza a legremekebb és legmivesebben kidolgozott görög épületek egyike lehetett. Sehol sem tapasztaljuk később a részletek ilyen pontos és finom megmunkálását. A legapróbb növényi ornamentikát is páratlan pontossággal mintázták meg, mintha önálló életet élne. A kümation levelei belső hullámvázst sejtetnek (küma = hullám), a világos, fénylő márványban pedig eleven erő lüktet. A görög művészet fénykorának számos jellemző vonása minden bizonnyal itt bukkant fel először.

Az athéniai kincsháza és környéke

Egy 20 méteres, észak felé haladó szakasz után ismét északkeletre kanyarodik a Szent Út. Ez a pont 550,82 méternyire fekszik a tengerszint fölött, mintegy 11,5 méterrel magasabban az alsó bejáratnál. A Szent Úttól balra látható a delphoi szent kerület romjainak ékessége: az athéniai helyszínen helyreállított kincsháza.

Tudományos körökben még nemrégiben is vitatott kérdés volt, hogy vajon ez a kincsház az i. e. VI. század utolsó évtizedéből való-e, vagy pedig – mint ahogy Pauszaniász említi – a marathóni csata után készült. A kincsház négyszögű, dór prostylos in antis, kétoszlopos előcsarnokkal. Építéséhez kizárólag Parosz szigeti márványt használtak föl. Hossza 10, szélessége 6 méter. Az 1893–94-es ásatási munkák folyamán olyan nagy számban hoztak felszínre épségben megmaradt szerkezeti elemeket, hogy az építmény eredeti formában való helyreállítása nem okozott különösebb nehézséget.

Déli falánál bukkantak a delphoi ásatások egyik legérdekesebb leletére. A falba vésve két Apollón-himnuszt találtak az i. e. 138–128-as évekből.¹ A szöveg sorai közt kissé elváltoztatott betű formájú zenei jelek fordulnak elő. Ókori zeneelméleti források segítségével sikerült összeállítani a teljes dallamvonal kottaátíratát. A többi falat borító feliratok az athéniai „theóriá”-ira (a püthói ünnepségek alkalmával útnak eresztett küldöttségek) vonatkoznak, továbbá személyeket megisztelő dekrétumok és az amphiktüonia határozatai. Közöttük koszorúk rajzai.

Az épület dór frízét negyven triglühosz és metopé tagolta. Az előkerült metopék, melyeknek domborművei Héraklész és Thészeusz tetteit örökítik meg, a delphoi múzeumban találtak otthonra, helyükre cementmásolatok kerültek.

Amint a térképen látható, az athéniai kincsháza a Szent Úthoz képest ferdén helyezkedik el. Az út és az épület által bezárt háromszögű teret a déli oldal felől kőburkolat borítja, amelyen a Marathónnál i. e. 490-ben zsákmányolt trófeák voltak fölállítva. A kőlapokon töredékesen megmaradt felirat hírül adja, hogy az „athéniai a médektől [perzsák] a marathóni csata után szerzett zsákmányt Apollónnak ajánlották föl”. Ez a felirat azonban inkább csak az i. e. III. századból származó másolat lehet, az eredeti közvetlenül kifaragása (i. e. V. sz. eleje) után elpusztult.

A Szent Út felső szakasza

Ismét visszatérünk a Szent Útra, ahol közvetlenül az athéniai kincsháza mögött keskeny, négyszögletes (13 m hosszú és 6,50 m széles) épület alapjai láthatók. Északnyugati oldalán levő bejáratától lépcsők vezetnek fel egy kis teraszhoz. Ez az épület, a buleutérion, a delphoi tanács ülésterme volt. A buleutérion és az Apollón-templom terasza között volt a földistennő, Gaia-Themisz ókori szentélye. Alacsony falmaradványokkal övezett sziklakiszögellések vannak itt, melyeket valaha szent helyekként tiszteltek, és értékes fogadalmi ajándékokat állítottak föl rajtuk. A Szent Út szomszédságában fekvő sziklatömböt Szibülla sziklájának tartották, akit a delphoi legenda szerint Héróphilének neveztek, aki Trójiából jött, hogy itt jövendőljön még a Püthiákat megelőzően. A Szibülla sziklája melletti földhasadék az eredeti helye a legrégebbi jósdának, Gaia jósdájának, melyet Püthón őrzött. A szörny közelben látható barlangjáról Plutarchosz még azt is állította, hogy föld alatti út köti össze a templom adütonjával.

Egy kissé hátrább, egy sziklatömbön állt a naxosziak híres oszlopa. Részleges helyreállítása után a delphoi múzeumba került. Az oszlopot és a rajta levő szfinxszobrot Naxosz szigeti márványból faragták, és az i. e. VI. század közepe táján állították föl.

Valamivel távolabb, a buleutérion mögött, a Szent Út félkörívű, támlás kőpadokkal szegélyezett, 16 méter átmérőjű, kerek térben öblösödik ki: a híres Halószban, amely egykor a Püthón megöletését szimbolizáló szent dráma nézőteréül szolgált. A tér közvetlenül az Apollón-templom nagy teraszának délkeleti oldalánál van. Ezen a helyen csatlakozott a teraszhoz az athéniai (a régebbi vélemény szerint i. e. 506, a mai felfogás szerint i. e. 479–478 után épült) harminc méter hosszú és négy méter széles oszlopcarnokának a teteje. Ebben a csarnokban hajócsaták hadizsákmányát őrizték, melyet a korábbi elmélet szerint a chalkisziaktól és a boiótiaiaktól, az újabb szerint a perzsáktól ejtették Mükalénál és Szesztosznál. A három mészkőrétegre alapozott épület ión oszlopsorral délkelet felé nyílik. A paroszi márványból készült hét monolit oszlop szokatlanul karcsú. Közülük három még az eredeti helyén áll. Négy méter széles oszlopközeivel (intercolumnium) az oszlopsor ritkaságnak számít. Magától értetődik ebből, hogy az architrávnak fából kellett készülnie.

Az athéniai oszlopcarnoka mögött, a terasz szélénél (immár 561 méternyire a tengerszint fölött) harmadszor is kanyarodik a Szent Út, és ezúttal ismét északnak tart. A sokat emlegetett Apollón-templom terasza innen már jól kivehető. A teraszt az a híres poligonális fal támasztja, amelyik a delphoi ásatások kiindulópontja volt. Szokatlanul nagyméretű, néhol 1,50×2 méteres kőtömbökből áll, s ezek még a legbonyolultabb összezeresztéseknél is pontosan illeszkednek egymáshoz. A támfal felületét csaknem teljesen beborítja a mintegy hétszáz történelmi jelentőségű felirat, amely valószínűleg archívuma a delphoi okmányoknak. A falat i. e. 548 után emelték, hogy kiszélesíthessék az Alkmaionidák által befejezett új Apollón-templom előtti teraszt.

A Szent Út itt monumentális és nagyon meredek feljára emlékeztet. A szentély szívéhez közeledünk és így nem meglepő, hogy minden talpalatnyi földet kihasználtak. Jobbra egy fundamentumsarok maradványai őrzik a korinthusziak kincsházának emlékét, melyet Hérodotosz szerint Korinthusz türannosza, Küpszelosz (i. e. 657–627) emeltetett. Vagyis ez a kincsház tekinthető az épülettípus legrégebbi emlékének. Itt őrizték a lüdiai királyok által az Apollón-templom leégése (i. e. 548) után felajánlott értékes, aranyból készült ajándékokat. Ettől balra nagy talapzat töredéke látható, mely talán Klazomenai egyik fogadalmi ajándékához tartozott. Mellette helyezkedett el Tarentum lakóinak harcoszobrokat magába foglaló fogadalmi ajándéka, melyet a kiváló aiginai szobrász, Onatasz készített az i. e. V. század elején.

A talapzat mögött kétlépcsős lábazat található. Az a híres háromlábú üst (tripusz) állt rajta, amelyet a plataiai csata után ajánlottak fel Apollónnak. A színaranyból készült háromlábú üstöt három egymásba fonódó kígyótestből kialakított, hat méter magas, aranyozott bronzoszlop tartotta, amelyre az i. e. 479-ben a perzsák felett győzelmeskedő harmincegy város neve volt felvésvé. Ma az isztambuli Atmejdán téren áll és „kígyós oszlop”-ként ismeretes. De mielőtt még a római császárok a konstantinápolyi hippodromba szállították volna az emlékművet, a phókisziak delphoi uralmuk idején elorozták a háromlábú üstöt a három kígyófejjel együtt. A görögök nem mindig tartották becsben emlékműveiket. A háromlábú üst lábazata mögött megmaradt egy magas talapzat. Ezt egykor az az aranyozott bronzból készült napkocsi díszítette, amelyet Rhodosz lakói az i. e. III. század elején ajánlottak föl Apollónnak.

Néhány lépéssel följebb, pontosan 571,35 méterrel a tengerszint fölött – a szent kerület főbejáratánál már mintegy harminckét méterrel magasabban – a Szent Út kis térré öblösödik ki, ez a „háromlábú üstök elágazása”. Valamikor a tér északi oldalát valóban háromlábú üstök sorai szegélyezték. Négy kiemelkedő talapzat tűnik itt szembe. Ezeken álltak Szürakuszai türannoszainak – Gelónnak, Hierónnak és fivéreiknek – háromlábú üstjei, melyeket Gelón Apollónnak ajánlott föl hálából a karthágóiak fölött (i. e. 479-ben) Himeránál aratott győzelemért. A háromlábú üstök és az azokat díszítő Niké-alakok aranyból voltak, és összesen 50 talentumot, azaz kereken 1855 kilogrammot nyomtak.

A Gelón-talapzat közvetlen közelében található a híres akantuszoszlop lábazata. Ezt a márványoszlopot részlegesen helyreállították, és a delphoi múzeumban állították ki. Magassága 8,65 méter, öt oszlopdobból áll, melyeket plasztikus akantuszlevelek zárnak le. A levelek közepén három egymásnak háttal álló, táncoló nőalak alkot csoportot. Bal kezük ritmikus mozdulatával a rövid és könnyű chiton szélét fogják, jobbjukkal pedig a fejükön levő kosarat (kalathos) tartják, melyen annak idején háromlábú üst állt. Ezek, a gyakran kariatidáknak is nevezett táncosnők talán a Dionüszosz tiszteletére táncot lejtő drüaszokat ábrázolják. Mindenesetre a görög szobrászművészet legszebb ránk maradt alkotásai közül valók. A kecses testtartásban és az arcvonások finom megmintázásában a praxitelészi művészet varázslatos bája jelenik meg.

Az Apollón-templom

A „háromlábú üstök elágazása”-tól kezdve a Szent Út nyugat felé fordul, és az Apollón-templom felső terasza mentén fut végig. A terasz északkeleti sarkába illeszkedik a három méterrel az út fölé emelkedő, nagy Apollón-oltár, mely téglalap alakú (8,50×2,20 méter) és kétfokú, fekete kőből épített alapépítményről érhető el. Az oltárt Chiosz szigetének lakói emelték Apollón tiszteletére i. e. 500 vagy 475 körül. Itt került sor az áldozatok bemutatására, hogy elnyerjék a jósdá jóindulatát. Az oltár mellett állt a híres Omphalosz-márvány másolata, amely ma a delphoi múzeumban látható.

Az út túlsó oldalán hemzsegték a fogadalmi ajándékok és emlékművek. Az egyik emlékmű talapzatát szorosan hozzáépítették a másikhoz, hogy egy talpalatnyi se menjen veszendőbe az értékes területből.

Valamivel mélyebben, déli irányban, nagy lovas szobor állt az Apollón-templom előtt, Lucius Aemilius Paullusé, aki Püdnánál i. e. 168-ban legyőzte Makedónia királyát, Perszeuszt. A pillér felső párkánya alatt körbefutó fríz domborművein a rómaiak győzelmét eldöntő lovasscata jele-

netei láthatók. Bár a fríz készítője nem élt a görög művészet legnagyobb vívmányaival, alkotását mégis értékessé teszik ikonográfiai részletei, amelyek segítségével a csatában küzdő hadseregek jellemzésére törekedett.

Kikövezett feljárón érjük el Apollón nagy templomát. A templom, az athéni Parthenónhoz hasonlóan, sztülobatészével (az alépitmény legfelső szintje) az északi oldalon közvetlenül a sziklán nyugodott, déli oldalát pedig hatalmas, négy méter mély alapozás támasztotta alá, melyet az előbbiekben ismertetett terasz erősített meg. A háromlépcsős sztülobatész, melynek kékes mészkőanyaga a közeli Szent Illés-hegyi kőfejtőből származik, ma már pusztulófélben van.

A templom – melyből jóformán semmi sem maradt ránk – 60,32 méter hosszú és 23,83 méter széles dór hexasztülosz volt, vagyis nyugati és keleti oldalán hat-hat, északi és déli oldalán pedig tizenöt-tizenöt oszlopa volt, továbbá két-két oszlopa a pronaosz és az opiszthodomosz antéi között. Az oszlopok és a szekosz falai könnyű kőzetből, tufából készültek, amelyet stukkó díszített. Az École Française 1939–41-ben végzett kiegészítő kutatásai az anasztülosziszhoz, azaz a délkeleti templomsarok hat perisztasziszoszlopának újrafelállításához vezettek. A templom pusztulása azonban olyan előrehaladott stádiumban van, hogy irodalmi források, így különösen Pauszanasz leírásai nélkül nem is tudnánk képet alkotni a templombelső elrendezéséről.

Keletre, a bejárat feljárónál volt az előcsarnok (pronaosz), melynek falain a hét bölcs mondásai voltak olvashatóak, többek között a híres „gnóthi szeauton” (ismerd meg önmagad) és „méden agan” (mindent mértékkel). Állt itt egy Homérosz-szobor is. A cellába vezető ajtó fölött egy titokzatos, E (epszilon) betű formájú jel volt, fából és bronzból. Ezt az athéniaiak ajándékozták, egy hasonló, ugyanott található aranyjel pedig Livia Augusta ajándéka volt. Plutarchosz (Moralia, 3) érdekes magyarázatot ad a püthagoraszti ötös misztikus jelentésére (lévén az epszilon az ábécé ötödik betűje). A delphoi hagyomány szerint az epszilon betű mágikus hatást gyakorolt a jóshelyre, és jóvendőmondásra ösztökölte.

A hosszú és keskeny cellát valószínűleg két, öt-öt oszlopból álló oszlopsor tagolta három hajóra. Benne öröktűz égett, mellette volt Poszeidón oltára, a moirák (párkák) és az őket vezető Apollón Moiragethész szobrai, valamint Pindarosz vastrónusa. Tudniillik az „istenek megvendégelésének ünnepén” (theoxenia) a költő az isten vendégeként osztozott a közös áldozati adományokból. A cella hátsó részén volt az adüton. Ez sülyesztett – egyes vélemények szerint föld alatti – terem volt, benne a híres Omphalos (a Föld középpontjának tekintett kő), továbbá egy Apollón-szobor, Dionüszosz szarkofágja és a legfontosabb: a Püthia háromlábú üstje a Chaszmának nevezett hasadék fölött, ahonnan egykor bódító gőzök törtek elő. A hasadékot föld alatti járat kötötte össze a magasabban fekvő Kasszotisz-forrással. A járat torkolatánál, az említett Gaia-Themisz-szentély mellett, kútépület volt. Sajnos alapos kutatások ellenére sem sikerült a jóstevékenység szempontjából oly fontos földhasadékot feltárni. Az adüton tetején feltehetően nyílás volt, amelyen át a gőzök és a kipárolgások eltávozhattak. Az adütonhoz oikosz (váróhelyiség) csatlakozott.

A nyugati oldalon a pronaosznak az opiszthodomosz felelt meg. A Pauszanasz által leírt templom volt ezen a helyen az utolsó építmény; i. e. 369–321 között építették, vagyis miután az Alkmaionidák templomát i. e. 373-ban elpusztította a földrengés. A római korban többször is felújították, s az ókor végéig fennmaradt. Előtte ugyanitt négy régebbi épület szolgált az isten kultuszát.

Az Apollón-templomtól északnyugatra fekvő terület

Az Apollón-templomtól nyugatra, számos talapzat és más építészeti elem között különösen föltűnő egy kerek kőládazat, mögötte pedig egy téglafal romjai. A fal egy római épület maradványa, amely a kerület külső falához támaszkodott. Ez volt Antinous héroónja (félisten-szentélye): erre utal Hadrianus kedvencének itt megtalált szobra, mely a delphoi múzeumban kapott helyet. Közvetlenül az épület mellett híres emlékművek álltak, például egy nőalak hatalmas aranyozott szobra – Aitólia szimbóluma –, melyet az aitólok állítottak a gallok i. e. 279-ben történt visszaverésének emlékére, továbbá a Szeleukida dinasztia uralkodóinak lovas szobrai – közülük mindenekelőtt II. Szeleukoszé érdemel említést. Közvetlenül a templomnál archaikus szobor állott, amely Apollónt ábrázolta, amint szarvastehenet vagy szarvasbikát tart mellső lábainál fogva. Nagy méreteivel túl-

szárnyalt minden más fogadalmi ajándékot. A szobor alkotója az athéni Diopeithész volt, megrendelője pedig Peparéthosz szigete (ma Szkopelosz). Itt nyugaton, a kerület külső falán túl – akár csak a keleti oldalon – római thermák és egy nagy szennyvízcsatorna maradványai találhatók. Kövessük ismét a Szent Utat attól a ponttól kezdve, ahol az Apollón-templom belső területére lépve elhagytuk. Az út most keletről nyugatra tart a templommal párhuzamosan. Északi oldalát az egész szakaszon végig 2–6 méter magas fal (Iszchégaón) szegélyezi, melyet i. e. 355 körül emeltek, hogy elfedje az i. e. 373-as földrengés pusztításainak nyomait. A fal mögött elszigetelt sziklatömbök, valamint az említett természeti katasztrófa idején megrongálódott emlékek romjai halmozódtak fel. Északkelet irányban, Gélón háromlábú üstje fölött poligonális fal maradványait ásták ki. Ez a fal zárta körül a temenoszt, amelyet a thesszáliaiak építettek Achilleusz fiának, Neoptolemosznak a tiszteletére.

A Neoptolemosz-temenosz mögött állt a thesszáliaiak másik emlékműve, II. Daochosz fogadalmi ajándéka. Ez az i. e. IV. századi thesszáliai tetrarcha – hazájának delphoi hieromnémónja és a szövetségi tanács két elöljárójának egyike, aki egyébként a makedónok ügyének támogatója volt – saját nemzetségének emeltetett Delphoiban pompás emlékművet. Több mint 11 méter hosszú, négyszögletes fülkével övezett lábazon paroszi márványból készült szobrok magasodtak, melyek Daochosz családtagjait ábrázolták. A meglepő épségben megmaradt szobrok közül hét a delphoi múzeumban látható, rajtuk nyolc dedikációs felirat olvasható. Lehetséges, hogy közülük néhány – sőt nincs kizárva, hogy az egész csoport – csak másolata annak a bronzemlékműnek, amelyet II. Daochosz szülőföldjén, Pharszoloszban állíttatott föl i. e. 340 körül. Agiasz ottani szobrát Lüszipposz, az i. e. IV. század második felének legnagyobb szobrásza alkotta.

Térjünk vissza a Szent Útra, hogy annak végén megszemlélhessük két híres fogadalmi emlék maradványait: Polüzaloszét, aki Szürakuszai türannoszának, Gélónak a fivére volt, valamint Krateroszét, aki Nagy Sándor tisztjeként szolgált.

Polüzalosz fogadalmi ajándékát a Szent Út északi szélén állíttatták föl, a delphoi hippodromban i. e. 478-as vagy 474-es püthói játékok idején aratott győzelem emlékére. A türannisz bukása után Géla városa a felajánló feliratból eltávolíttatta azt a részt, amely arra emlékeztetett, hogy a város egykor türannoszoktól függött. A levakarás nyomai még ma is jól felismerhetők az épségben megmaradt alapzaton. A bronzból öntött szobor az *aurigát*, a győztes kocsihajtót ábrázolta, négyesfogaton. A szobor sorsa ugyanaz lett, mint a környék sok más műemlékéé. 1896-ban bukkantak rá az Iszchégaón mögötti romok között, és ma a delphoi múzeum egyik legjelentősebb kiállítási tárgya.

A Szent Úton Kraterosz fogadalmi ajándéka az utolsó emlékmű. Nagy Sándor e bátor tisztje megmentette urának életét, amikor egy vadászat alkalmával, Szüza közelében a királyt sebesült oroszlán támadta meg. Kraterosz életét kockáztatva, kutyáival sietett ura segítségére és megölte a fájdalomtól őrjöngő fenevadat. Ezt a jelenetet örökítette meg Lüszipposznak és Leócharésznek, a IV. század két jeles szobrászának bronzcsoportja. A gondosan összeillesztett mészkövekből álló, 1,5 méterre a Szent Út fölé magasodó építménynek csak a falai maradtak meg.

A színház és környéke

Az Apollón-kerület felső szintjén a színház a legjelentősebb építmény. A terasz északnyugati sarkát foglalja el. A színpadépület romjai mellett elhaladva érkezünk az orchésztrához, amely 584,77 méterre fekszik a tengerszint fölött. Az i. e. IV. században épített delphoi színházat i. e. 159-ben II. Eumenész, Pergamon királya felújíttatta. Később a rómaiak alatt többé-kevésbé megváltoztatták. A színház az egyetlen viszonylag épségben megmaradt építészeti objektum a szent kerületben, amely még ma is alkalmas arra, hogy a delphoi ünnepi játékok alkalmával használják. Az 50 méter széles, befelé ívelő nézőtér (cavea) harmincöt lépcsőzetű és két szintre tagolódik: az alsó szinten huszonhét, a felsőn hét ülősor volt. A két szintet gyalogút (diázóma) választotta el, 596 méter magasságban a tengerszint fölött. A teljes nézőtér tizenhárom szektorra (cunei) volt felosztva: hétre az alsó szinten és hatra a felsőn. A szektorokat lépcsők határolták, illetve választották el egymástól: nyolc alul és hét fölül. A parnasszoszi fehér kőből kirakott sorok ötezer nézőnek biztosí-

tottak ülőhelyet. A felső ülőhelyekről pompás kilátás nyílik egész Delphoira, és az Apollón-kerület is jól áttekinthető innen.

Az orchésztra átmérője 18,5 méter, trapéz alakú kőlapok borítják, és fedett lefolyócsatorna övezi. A proszkénion elülső, kilenc méter hosszú falán domborműves fríz volt, amely Héraklész munkáit ábrázolta. A császárkori görög művészetet nem túl markánsan reprezentáló mű jelenleg a delphoi múzeumban található. A proszkénion mögött a tulajdonképpeni színpadépület falai bukkannak elő, melyeket csak egy keskeny átjáró választ el „Nagy Sándor vadászatától”, azaz Kraterosz fogadalmi ajándékától.

Ha a színházat a kőlapokkal burkolt paradoszon keresztül kelet felé hagyjuk el és átmegyünk az úgynevezett „Színház-utcán”, balra két kis templom vagy kincsház romjai tűnnek szembe. Ezek a fallal körülvett Dionüszosz-kerülethez tartoznak. Jobbra Poszeidón kis temploma áll, melyet Szent Miklós-kápolnává alakítottak át. Lehetséges, hogy balra, a kincsházak mögötti hegycsúcsra egykor szent babérliget terült el.

A Daoszosz-emlékmű hátsó fala mellett továbbhaladva a knidosziaknak a kerület északi falára támaszkodó híres leszchéjéhez érünk. A műemlék ma siralmas állapotban van. Csak a mohlepte tufa orthosztatész – vagyis a fallábazatot képező lapok – darabjai maradtak fenn, valamint a gipszvakolat jelentéktelen töredékei. Építéséhez nyilvánvalóan kevésbé tartós anyagokat használtak: napon szárított téglát és fát, amelyek nem tudtak ellenállni az évszázadok viszontagságainak. Nagyrészt ilyen okokra vezethető vissza a legtöbb ilyen típusú műemlék tragikus pusztulása. A görögök mégis festményekkel díszítették hasonló szerkezetű épületeik falait, vagyis azokat, amelyek nem egymáshoz illesztett és csiszolt kőtömbökből álltak. A knidosziak leszchéjének belsejét például a klasszikus kor kiváló festőjétől, Polüknótosztól származó falképek ékesítették. Jóllehet Pauszaniász felbecsülhetetlen Periégésiszében ránk maradt e fő művek részletes leírása, ez – bármily pontos legyen is – nem pótolhatja magukat az alkotásokat. A festmények tárgya két terjedelmes, epikus mű: az Iliuperszisz (Trója pusztulása) és a Neküia (Odüsszeusz megidézi a lelkeket Hádészből).

Hogy milyen veszteség ért bennünket a knidosziak leszchéjének elpusztulásával, azt azzal a hasonlaltal lehetne érzékeltetni, hogy Plügnótosz festményei a görög művészetben olyan értéknek számítottak, mint nekünk Raffaello stanzái a Vatikánban.

Marmaria

Delphoiban tett körsétáját Pauszaniász Athéna szent kerületének megtekintésével kezdte. A mai idegenvezetők is hasonló sorrendet ajánlanak a romok bemutatásakor, hogy ne kelljen kétszer megjárni az utat ugyanazon a meredek ösvényen. Az Athéna-kerület helyrajzi szempontból tehát előterét képezi a tulajdonképpeni szentélynek, Apollón szent helyének. Hegyoldalra fekszik az Apollón-kerülettől délkeleti irányban 1800 méterre, a mai Arachova falu felé vezető út alatt.

A teraszokat, amelyeken a romokat találjuk, szép olajfaliget veszi körül. A márvány fehérsége festői módon válik el a zöld háttértől és különleges varázst kölcsönöz a tájnak. Ez a környezet több nyugalmat és meghittséget áraszt, mint az Apollón-temenosz csupasz romjai, melyek a nagyság elmúlásának gondolatát ébresztik.

Az Athéna-kerületet általában Marmariának nevezik. A név az építőanyagra, a márványra utal. Az istennőt a görögök itt úgy tisztelték, mint a szentély őrzőjét, azaz Athéna Pronaiát vagy egy szójátékkal, Pronoiát – azaz gondviselést. A nyújtott téglalaphoz hasonló kerületet (150×40 m) túlnyomórészt szabályos kváderkövekből álló falazat veszi körül. Keletről egy 2,68 méter széles kapun át jutunk be a tulajdonképpeni szentély előtti keskeny keleti teraszokhoz.

Ezután következik az a terület, amelyet már az archaikus időkben Athéna Ergané és Zósztériá kultuszának szenteltek. Az első ásások során itt előkerült archaikus oltárok és feliratos fogadalmi ajándékok ma a delphoi múzeumban találhatók. R. Demangelnek, az École Française d'Athènes tagjának és későbbi igazgatójának 1922-es ásásai lehetővé tették, hogy nyomon követhessük a hely történetét egészen a mükénéi időkig.

Athéna Pronaia 27,45 méter hosszú és 13,25 méter széles, dór stílusú tufatemploma volt ezen a helyen a legnagyobb építmény. A hexasztülosz peripterosz rövidebb oldalán 6 oszlopos csarnok-templom az i. e. VI. század végén épült egy régebbi – i. e. VII. századi – templom helyén.

Hérodotosz tudósít arról, miként sietett az isten a Xerxész seregétől fenyegetett Delphoi segítségére i. e. 480-ban. Sziklatömböket hasított le a Phaidriadesz csúcsairól, és ezek szétzúzták a támadók egy részét, a maradék ellenséggel pedig a delphoi hősök végeztek. Ez idő tájt valóban volt egy föld-rengés – jóllehet nem esett olyan pontosan egybe a fenti évszámmal, ahogyan a delphoi hagyományban élt (egyébként az i. e. 279-es gall betörés idején szintén rengett a föld) –, s ekkor a lezúduló hatalmas sziklák többek között Athéna Pronaia templomát is szétrombolták. Hérodotosz maga is látta a pusztítás nyomait, amelynek nagyságáról mi is fogalmat alkothatunk az 1905. március 26-i hasonló katasztrófa leírása alapján. Akkor egy nagy vihar idején három hatalmas lezúduló sziklatömb zúzott szét tizenkettőt abból a tizenöt oszlopból, melyeket az 1900. évi ásások hoztak napvilágra. Így hát nem csoda, hogy a helyet már az ókorban is veszélyesnek találták, és később az új Athéna-templomot kissé nyugatabbra építették. A régebbi, vagyis az i. e. VI. századi templomot Pauszaniász már csak mint elhagyott romot látta.

A Marmaria-kerületnek is van Szent Útja, mely a két szintre osztott terasz déli szegélye mentén halad. A felső szintet archaikus korból származó fal támasztja, a lépcsőkön megközelíthető alsó szinten pedig klasszikus kori alapépítmények találhatók. A terasz középső részét felülről egykor tufából emelt fal védelmezte (elpusztult). Keleten az első emlék egy dór stílusú kincsház, melyet i. e. 480 és 475 között építettek. Alapozása (7,28 × 10,41 méter) két rétegű: az alsó mészkőből, a felső pedig márványlapokból áll. Az épületet sziklába vájt vízvezető csatorna vette körül. A kincsház előtt ismeretlen rendeltetésű talapzat maradványai és egy négyszögletes oltár alapfalai találhatók.

A dór stílusú kincsház mellett állt egy másik, valamivel kisebb (6,37 × 8,63 méteres), feltehetőleg a massziliaiak által i. e. 530 és 525 között épített ión stílusú kincsház. Pauszaniász említést tesz néhány római császárszoborról, melyeket az épület belsejében látott. A megtalált építészeti és ornamentális töredékekből – például egy torusnak a talapzat fölött körbefutó profilja – arra következtethetünk, hogy erre a kincsházra ugyanúgy a részletek aprólékos kidolgozása volt jellemző, mint a sziphnosziaknak Apollón szent kerületében nagyjából ugyanakkor emelt kincsházára. A középső teraszon a harmadik épület a híres tholosz. Ez a márványrotunda az i. e. V. század vég attikai építészetének valódi gyöngyszeme. Feltehetőleg i. e. 400 körül építették. Sajnos fogalmunk sincs, hogy milyen célból, de még csak azt sem tudjuk, hogy egyáltalán volt-e kultikus rendeltetése. Vitruvius szerint (De Architectura VII, praef. 12) a phókiszi Theodórosz, az épület megalkotója egész traktátust írt róla, akárcsak Iktinosz a Parthenónról. A tholosz tulajdonképpen monopterosz volt, azaz kör alakú épület, húsz dór oszloppal, melyek kívül helyezkedtek el egy sorban, a háromlépcsős sztülobatészon. A kerek cella ajtaja délre nyílt. A fehér márványpadló világos, fénylő felületével elütött a falak fekete kővel burkolt részétől. Az épület belső kiképzését tíz, falba illesztett korinthuszi féloszlop egészítette ki. Az építészeti emlék részleges rekonstrukciója a delphoi múzeumban látható. Eredeti helyükön 1938-ig csak a kerek alépítményen nyugvó alsó oszlop-dobok maradtak ezután, az École Française három oszlopot a gerendázattal együtt *in situ* helyreállított.

A kerület nyugati részét Athéna Pronaia i. e. IV. századi új temploma és a papok lakóépülete foglalta el. A templom (22,6 × 11,55 méter) mészkőből épült dór prosztülosz volt, minthogy csak a homlokzatán voltak oszlopai. Hátról hiányzott az opiszthodomosz is, a pronaosz megfelelője. A pronaosz, azaz az előcsarnok belsejében ión oszlopok állottak. Máiig csak az előcsarnok padlózata alatti, érdekes fekvésű, párhuzamos kötömbökből álló alapozás maradt fenn, valamint a cella mélyén egy pad alakú kőtalapzat, amely bizonyára kisebb fogadalmi ajándékok helyéül szolgált.

A város

Delphoi ókori városi települése a főszentélyt, Apollón szent kerületét három oldalról, délről, nyugatról és keletről övezte. Északon a szent kerület a Rhodini meredek faláig ért. A közvetlenül a szentélyfallal határos néhány épület romját már a kerület leírása során említettük. Hátravan még a francia ásatások során feltárt emlékegyüttesek közül kettőnek a bemutatása: a délkeleti a gymnaszionnal, a palaisztrával és a Kasztalia-forrással, továbbá a délnyugatié a hajdan Thüiainak, később Pülaianak nevezett elővárossal, a stadionnal és Philomélosz erődítményével.

A Gymnaszion

Amint a nyugati oldalon magunk mögött hagyjuk Marmariát, az olajfák közt vezető keskeny úton, 300 méternyi gyaloglás után, két részből álló teraszra érünk, amelyen még nem is olyan régen a jeruzsálemi szerzetesek kolostora állt. Ezen a helyen ásták ki egy, az i. e. 334/33–327/26. évekből származó gymnaszion romjait, melyet a római korban átépítettek és megnagyobbítottak. Itt gyakorolt a delphoi ifjúság, itt készültek fel a görög atléták a stadionban lebonyolított sportversenyekre. A tulajdonképpeni gymnaszion a terasz felső részén található. Jóllehet csekély része van már csak meg, a falmaradványok lehetővé teszik, hogy képet alkossunk a létesítmény eredeti állapotáról. A 160 méter hosszú terasz mentén küsztosz, vagyis fedett oszlopfolyosó futott végig sima, 7 méter széles futópályával, amelyet rossz időben vettek igénybe. Ezzel párhuzamosan a szabad ég alatt ugyanilyen hosszúságú és szélességű pálya húzódott, amelyet délkeleten sziklába vájt vízlevezető csatorna zárt le.

A terasz alsó részén, a gymnaszion udvarától délkeletre helyezkedett el a palaisztra, a gymnaszion melléképülete. A sportolók számára ez volt a fürdés és masszázs színhelye. Még ma is áll az a műgonddal épített, 4–5 méter magas és 75 méter hosszú fal, amely északnyugatról határolta a palaisztrát. Az épület első részének közepét négyzet alakú udvar foglalta el.

A palaisztra másik része fürdőszerűen volt kiképezve. Nagy, ötszögletű udvar közepén volt a kerek, 10 méter átmérőjű és 1,80 méter mély piscina (úszómedence), amelyben a sportolók hidegvizes fürdőt vettek. Lépcső és két csatorna tartozott hozzá, az egyik az elhasznált, a másik a friss víz vezetésére szolgált. A delphoi palaisztra egyéb „modern” berendezésekkel is rendelkezett. A két méter magas támfal északkeleti részén fölül tizenegy lyuk sorakozott. Ezeket egykor bronz állatfejek ékesítették, melyeknek szájából víz csurgott az alájuk állított tizenegy márványkagylóba. A kagylók maradványai eredeti helyükön vannak. Innen lépcsős zuhatagokban ömlött a víz előbb egy 0,69 méter széles csatornába, majd kisebb medencékbe, hogy onnan utat találjon a völgybe. Az egész palaisztra vízszükségletét egy 80 méterrel magasabban, északnyugati irányban fekvő tároló elégítette ki, mely közvetlenül a Kasztalia-forrásból táplálkozott. A tárolóból a vizet a felső teraszokon átfutó csatornákkal vezették el, többek között az említett tizenegy vízköpőhöz. A római korban a palaisztra udvarától északra melegvizes fürdőberendezéseket építettek; mozaikpadlójának maradványai még ma is láthatók.

A Kasztalia-forrás

A gymnasziontól és a palaisztrától nem messze, északi irányban, 538 méternyire a tengerszint fölé, közvetlenül a Phaidriadeszt kettészelő sziklahasadék bejáratánál van a híres Kasztalia-forrás. Monumentális építészeti foglalatát valószínűleg az archaikus kornak köszönheti. Különleges figyelmet érdemel a kőbe vájt homlokzat, amelyet eredetileg hét márványpilaszter díszített. A kőbe vésett vájatokból arra következtethetünk, hogy a pilasztereken díszes gerendázat nyugodott. A négy falfülkében valószínűleg Kasztalia nimfaszobrocskái vagy más fogadalmi ajándékok állottak. A homlokzat előtt egy méter széles és 10 méter hosszú kikövezett gyűjtőmedencét képeztek ki, amelybe a szikla déli (vagyis jobb) sarkából ömlött a víz. A hátsó falat az ősközet alkotta. Elöl is húzódott egy fal, melyen valamikor hét, bronzal kibélelt nyílás tátongott; ezeken keresztül téglalakú (10×3 méteres) medencébe áramlott a víz. Nyolc, sziklába vágott lépcsőfok vezetett föl

ehhez a víztárolóhoz, melyet a zarándokok használtak, hogy megtisztítsák magukat, mielőtt Apollón szentélyébe lépnek.

Ez a hely, amelyhez számos ókori legenda és monda fűződik, ma a pusztulás látványát nyújtja. A forrás 15 méterrel távolabb, nyugatra új tárolóba ömlik. Lejjebb, az Arachova felé vezető útnál elhagyatott török szökőkút teszi teljessé a romlás képét. Csak a természet fensége maradt érintetlenül: a Phaidriadesz kísérteties, feneketlen szakadéka és az úton szélesen terpeszkedő platánok árnyai.

Delphoi földjét annyira átítatja a mítosz, a legenda és a történelem levegője, hogy ezek a fák is szinte jelképekké nőttek. Egy helyi monda szerint Agamemnón, aki a trójai háború előtt Delphoiba ment, hogy a jósdá tanácsát kikérje, egy platánt ültetett a Kasztalia-forrás mellett, a legmagasabb helyre.

A stadion

Jóval az Apollón-kerület felett, a Rhodini és a Szent Illés-hegy lábánál található a stadion 645 méternyire a tengerszint fölött, kelet–nyugati irányban húzódó, hosszúkás területen. Északon viszonylag mélyen beástak a hegyoldalba, délen pedig az i. e. V. században alépitményekkel támasztották alá. Az üléshelyeket kezdetben éppúgy, mint Olümpiában, a talajba vágták be. Végleges, monumentális alakját a Delphoi fejlesztésében nagy érdemeket szerző Heródes Atticusnak köszönheti. Az ő kezdeményezésére készültek a kőülések és a nagy diadalív a délkeleti bejáratnál. Jelenleg még négy pillér látható, melyek egykor a díszkapu három arkádját tartották. Mindig innen indult az atléták díszfelvonulása. A futópálya hossza 178,35 méter, ami egy hat plethronra (egy plethron kb. 30 méter) tagolódó delphoi stadionnak (hosszmérték) felelt meg. Középen a pálya 28,50 méter, a két végén pedig 25,60 méter széles volt. Az apheresisz (rajthelyet) és a termát (célvonalat) márványlapsor jelölte, az előbbin még láthatók a futók talpa számára készült bemélyedések. A sportolókat egymástól elválasztó jelzőkarók négyszögletes lyukai is megmaradtak. Könnyen ki lehet számítani, hogy tizenhét-tizennyolc atléta rajtolhatott egyszerre.

Az északi lejtőn tizenkét sorban kőlépcsők (ülések) emelkedtek, melyeket az úttesttől korláttal lezárt pódium választott el. A korlátból csak az összeerősítő kapcsok nyomai maradtak fenn. A lépcsőfokok és a futópálya között keskeny (0,83 méter széles) járda futott körbe, melyet függőlegesen álló kőlapok választottak el a nézőtértől. Az ülősorokat az északi oldalon tizenhárom lépcső osztotta tizenkét, egyenként 0,5 plethron széles szektorra (cunei). Csak a legfelső ülősor volt támlás. Középen egyfajta négyszögletes dísztribünt képeztek ki, szintén támlás ülésekkel. Ezek a helyek azok számára voltak fenntartva, akik az első sorban való ülés, azaz a proedria előjogát élvezték. Nyugatról az utolsó lépcsősor egy kis boltozatos forráshoz vezetett, amelynek vizében atléták és nézők egyaránt felfrissíthették magukat. A stadion nyugati vége félkör alakúra volt kiképezve, négy, egyenként hat ülősoros szektorral s köztük három lépcsővel. Fent gyalogút futott végig, amelyhez ma újonnan épült támfal járul. Ott, ahol a félkör a déli oldal töltésével érintkezett, lefolyócsatorna található. A déli oldalon csak hat ülősor volt, melyeket az említett töltésre illesztettek. A szektorok beosztása megfelelt az északi oldalénak. A stadion déli oldalán levő alépitmény kőtömbjeinek egyikén, a bejáratától 15 méternyire, i. e. V. századi feliratra bukkantak, amely érdekes adatokkal szolgál az akkori szokásokra vonatkozóan. A szöveg öt drachmás pénzbírság terhe mellett megtiltja a friss bor bevitelét, vagyis kiderül, hogy tilos volt a stadionban bort árulni.

Már említettük, hogy mind a sport-, mind a lírai-drámai versenyeket az i. e. V. század elején még a Kirrha melletti völgyben fekvő lóversenypályán (hippodromosz) rendezték meg. A delphoi kincstár vagyonából ekkor kezdték építeni a stadiont, amelyben azután a sport-, a zenei és a lírai-drámai versenyek egyaránt otthonra találtak. Kézenfekvő lenne feltételezni, hogy az i. e. IV. századtól, vagyis a delphoi színház fennállásától kezdve már nem a stadionban folytak a lírai-drámai vetélkedők, de az írásos leletek másról tanúskodnak. Például azokról a költségekről, melyeket a kincstár az i. e. IV. század derekán a stadionban faszínpad felállítására fordított. Száz évvel később egy Szamosz szigetéről való zenész, a fuvolaverseny győztese, a stadionban énekelt el (a sportversenyek befejezése után) a Dionüszosz-himnusz, és kitharakísérettel egy jelenetet adott elő

Euripidesz „Bacchansnók” című darabjából, az istenek és a görögök tiszteletére. Ilyen szorosan fonódott össze Görögországban a testkultúra és a művészet

A stadion fölött, a Szent Illés-hegy lankáin, tengerszint fölötti 700 méteres magasságban akadunk rá a Philoméosz erőd fal- és toronymaradványaira. Azoknak az erődítéseknek egyike volt, melyeket i. e. 355-ben építettek a phókisziak.

Ha a Szent Illés-hegyet elhagyjuk, és déli irányba vesszük utunkat, sziklába vágott sírokra és sírfülkékre bukkanunk. A különböző típusokból kitűnik, hogy a sírok a műkénéitől a bizánciig a legkülönbözőbb korokból származnak. A feltárt temetkezési helyek között találunk álkupolasírokat dromosszal (folyosó), puha tufába vájt aknasírokat, föld alatti folyosókat, kerek vagy négyszögletes fülkéket és sziklasírokat, a kőzetből kifaragott homlokzattal. A temető területén belül volt Thüiai előváros, melyet csak a római korban olvasztottak be Delphoiba, Pülaia városrész néven. Delphoi feltárásával a francia régészet legnagyobb sikerét könyvelhette el. Politikai elgondolásokat, valamint pénzügyi és tudományos szempontokat egyaránt mérlegelő tárgyalások után a francia régészeti iskolának (École Française d'Athènes) sikerült megszereznie a delphoi feltárásokkal kapcsolatos összes jogot. Az ásatásokat 1863-tól megszakításokkal, majd az 1896–1903-as években gyorsított ütemben végezték el, de a kutatások ma is folynak. A francia régészek Delphoiban végzett munkájának hatalmas jelentősége abban áll, hogy a feltárt építészeti és szoborleletek nyomán világosan kirajzolódott a görög művészet fejlődési menete és különböző korszakainak valamennyi sajátossága.

Delphoi bonyolult és ellentmondásos régészeti problémáinak megoldásán persze több ország tudósai is dolgoztak, mégis a francia régészetet illeti meg különleges tisztelet az ókori Görögország legnagyobb és legjelentősebb kultuszhelyének felfedezéséért és tudományos feldolgozásáért

BIBLIOGRÁFIA

Pauszaniasz leírása Delphoiról:

Daux, G.: *Pausanias à Delphes*. Paris, 1936

Hitzig-Bluemner: *Pausaniae Graeciae descriptio*. III. kötet, 2. rész. Leipzig, 1910. X. könyv, ΦΩΚΙΑ, 6–33: fejezetei

Összefoglaló munkák Delphoi történelméről, a jósdáról és a feltárt emlékekről:

De la Coste-Messelière, P.: *Au Musée de Delphes*. Paris, 1936

De la Coste-Messelière, P.–de Miré, G.: *Delphes*. 2. kiadás, Paris, 1957

Graindor, P.: *Delphes et son oracles*. Caire, 1930

Petracos, B. Chr.: *Delphes*. Athènes, 1971

Pomtow, H.: *Beiträge zur Topographie von Delphi*. Berlin, 1889

Pouilloux, J.–Roux, G.: *Énigmes à Delphes*. Paris, 1963

Poulsen, F.: *Delphi*. London, 1920

Roux, G.: *Delphi. Orakel und Kultstätten*. München, 1971

A francia régészeti iskola története:

Badet, G.: *L'histoire et l'œuvre de l'École Française d'Athènes*. Paris, 1901

A delphoi ásatások tudományos feldolgozását a Francia Régészeti Iskola sorozatának kötetei (mindegyik számos alkötetre oszlik), a *Fouilles de Delphes* (Paris, de Boccard Kiadó) tartalmazzák:

II. *Topographie et architecture*

(Ez alatt a szám alatt, külön: Le sanctuaire d'Athéna Pronaia),

III. *Epigraphie*,

IV. *Monuments figurés: sculpture*,

V. *Monuments figurés: petits bronzes – terres cuites – antiquités diverses*.

E bibliográfián kívül további, Delphoira vonatkozó információk található az idevágó lexikoncímzavakban – mindenekelőtt Pauly-Wissowa *Real-Enzyklopädie* IV. 2. kötetének 2517–2700. lapjain – és a szakfolyóiratokban. Az újabb ásatások eredményeiről az École Française d'Athènes folyóirata – *Bulletin de la Correspondance Hellénique* (BCH) – ad évenként előzetes jelentést.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. A kocsihajtó szobra (i. e. 478 vagy 474 – Delphoi, Múzeum)
2. A szentély bejárata délkeletről
3. Az „Argoszi királyok” fogadalmi ajándéka délnyugatról
4. Fülke az Apollón-kerület bejárata előtt
5. Portikusz oszlopai a szentély bejárata előtt
6. A régebben a spártaiak fogadalmi ajándékának maradványaként számon tartott fülke
7. Kariatidafej a knidosziak (?) kincsházából (Delphoi, Múzeum)
8. Kariatida a sziphnosziak kincsházából (Delphoi, Múzeum)
9. A Szent Út a sziphnosziak kincshháza mellett, nyugatról
10. A sziküóniak 'kincshháza (i. e. 510–480) délről
11. Marhákat terelő Dioszkuroszok és társaik. Metopé a sziküóniak régebbi kincshházáról (Delphoi, Múzeum)
12. Leukipposz lányainak elrablását ábrázoló fríz részlete a sziphnosziak kincshházáról (Delphoi, Múzeum)
13. A plataiai háromlábú üst talapzata északnyugatról
14. A Szent Út az athéniai kincshházában közelében
15. Apollón és Héraklész küzdelme a háromlábú üstért. Oromzatscsoport a sziphnosziak kincshházáról (Delphoi, Múzeum)
16. Az istenek gyűlekezését ábrázoló fríz részlete a sziphnosziak kincshházáról (Delphoi, Múzeum)
17. Az istenek és gigászok harcát ábrázoló fríz részlete a sziphnosziak kincshházáról (Delphoi, Múzeum)
18. Az athéniai kincshháza. Falrészlet feliratokkal és koszorúkkal
19. Az istenek és gigászok harcát ábrázoló fríz részlete a sziphnosziak kincshházáról (Delphoi, Múzeum)
20. Az istenek és gigászok harcát ábrázoló fríz részlete a sziphnosziak kincshházáról (Delphoi, Múzeum)
21. Portikusz az Apollón-kerület bejárata előtt
22. Exedra kőpaddal a Halósz téren, északnyugatról
23. A Szibüllá sziklája délről
24. Az athéniai oszlopcsarnoka előtti térről lefelé vezető lépcsők, délről nézve
25. A Szent Út az athéniai oszlopcsarnoka és az Apollón-templom között, délről nézve
26. Az athéniai oszlopcsarnoka, háttérben az athéniai kincshházával, délkeletről
27. Héraklész és a kerüneiai szarvast ábrázoló metopé az athéniai kincshházáról (Delphoi, Múzeum)
28. Az athéniai kincshháza. Délkeleti sarok
29. A naxoszi szfinx (i. e. 560 körül – Delphoi, Múzeum)
30. Az athéniai kincshháza
31. Az athéniai oszlopcsarnoka és a poligonális fal
32. Az akantuszoszlop thüiaszai (Delphoi, Múzeum)
33. Daochosz fogadalmi ajándéka (i. e. 336 körüli) délnyugatról
34. A kocsihajtó feje (Delphoi, Múzeum)
35. Az Apollón-templom északról
36. A Pruszasz-szobor talapzatának részlete északról
37. A Pruszasz-szobor talapzata délnyugatról
38. Agiasz szobra Daochosz fogadalmi ajándékából (Delphoi, Múzeum)
39. A Gélón-talapzat, háttérben az Apollón-templommal
40. Az Apollón-templom nyugatról
41. Az Apollón-templom délnyugatról
42. Az Apollón-templom északról
43. Az Apollón-templom nyugatról
44. Apollón-templom. Kilátás délnyugatra
45. A Szent Út délnyugatról, háttérben az Apollón-oltárral
46. Oroszlán az archaikus Apollón-templom oromcsoportjából (Delphoi, Múzeum)
47. Antinous szobrának részlete (Delphoi, Múzeum)
48. Apollón-templom. Oszlopok. Kilátás a templom belsejéből keletre
49. Kraterosz fogadalmi ajándéka, fölötté a színház
50. Kerek talapzat az Apollón-templom mögött
51. A színházhoz vezető lépcsők
52. Színház. Kilátás délre a nézőtér koronapárkányáról
53. Színház. A nézőtér középső része
54. Plotinosz (?) portréja, márvány (i. sz. III. sz. – Delphoi, Múzeum)
55. Filozófusszobor (Delphoi, Múzeum)
56. A színház, háttérben az Apollón-templom romjaival
57. Épület romjai a Szent Úttól keletre
58. Stadion. Tümfal felirattal
59. Bejárat a stadion mögötti forráshoz
60. Stadion. Diszülés a nézőtér közepén
61. A stadion összképe-délről
62. A stadion a nyugati oldalról, a rajtvonal felől nézve
63. Stadion. A diadalkapu romjai és a rajtvonal
64. Stadion. A nézőtér nyugati részlete

65. Stadion. Rajtvonal
66. Gümnaszion. Vízköpők és mosdókagylók maradványai
67. Gümnaszion. Hideg vizű medence
68. A Kasztalia-forrás
69. Marmaria. Olajfa a gümnaszionnál
70. Marmaria. Részlet a tholosz gerendázatából
71. Marmaria. A tholosz részlete
72. Marmaria. A tholosz részlete
73. Marmaria. A tholosz és két kincsház romjai
74. Marmaria. A tholosz részlete
75. Marmaria. Újattikai oltár (Delphoi, Múzeum)
76. Marmaria. Földrengés következtében megrongálódott alapépítmények
77. Marmaria. A massziliaiak kincsházának romjai (i. e. 539–525)
78. Marmaria. A massziliaiak kincsházának romjai
79. Férfiszobrocska. Bronz (Delphoi, Múzeum)
80. Apollón-szobrocska. Bronz (Delphoi, Múzeum)
81. Kleobisz és Bitón szobra (i. e. VI. század eleje – Delphoi, Múzeum)
82. Marmaria. Az új Athéna-templom
83. Apoxiomenosz- (atléta kaparóval) relief (i. e. V. század második fele – Delphoi, Múzeum)
84. Szoborportré (i. e. II. sz. vége – Delphoi, Múzeum)

Az első borítón: Az athéniai kincsháza

A hátsó borítón: Delphoi látképe (részlet)

Az első előzéken: Delphoi látképe

A hátsó előzéken: A Korinthuszi-öböl látképe

4

5

7

8

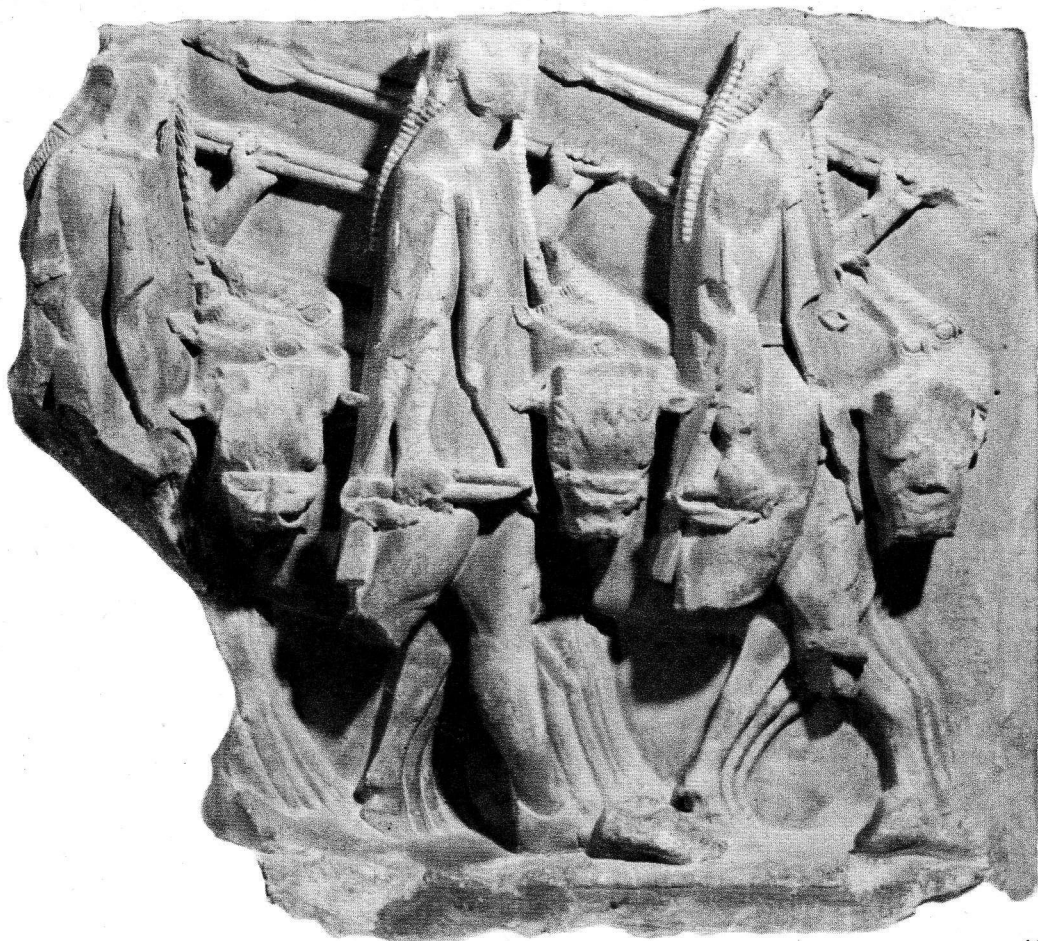

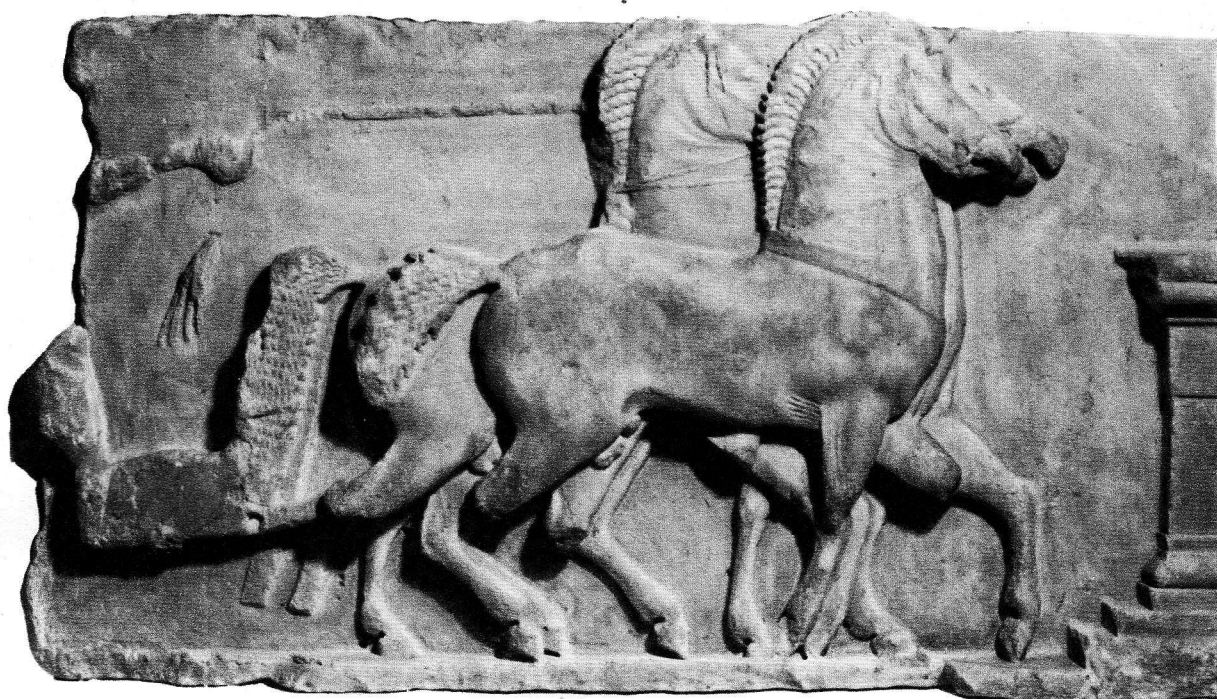

11

12

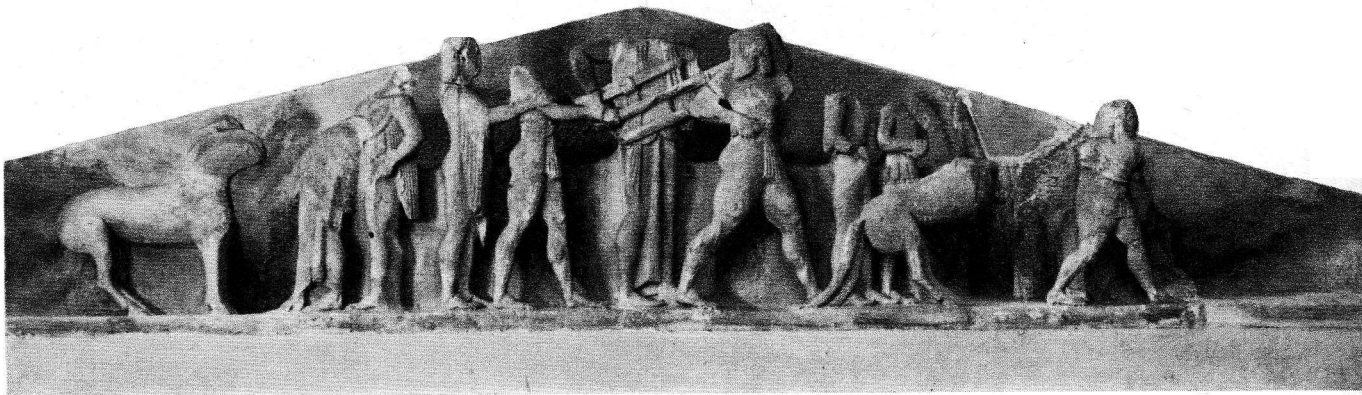

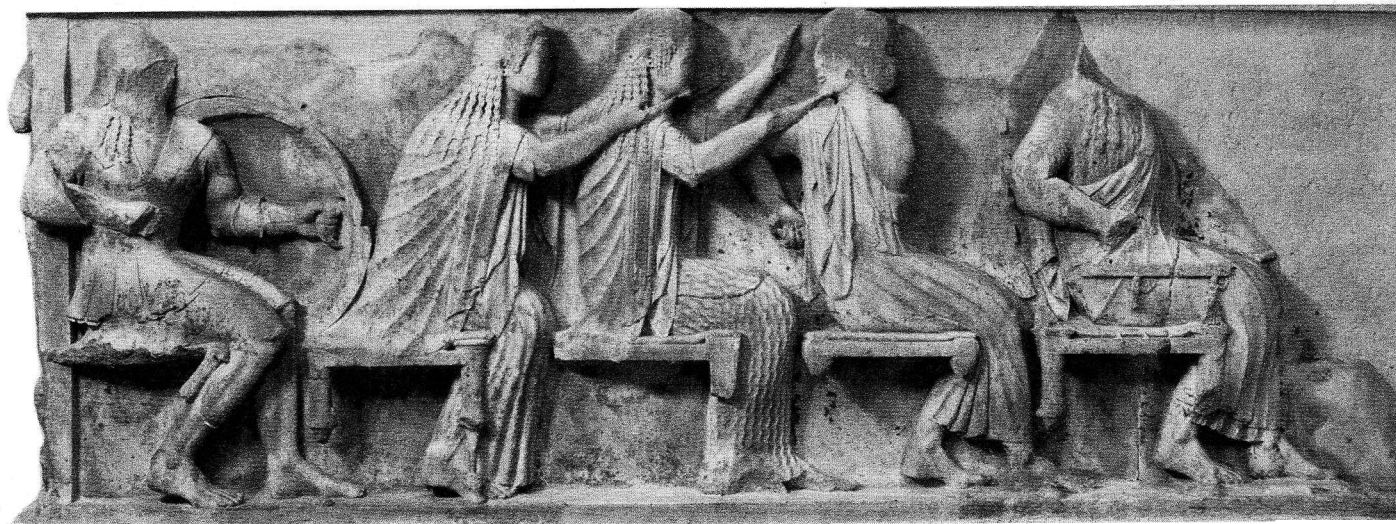

15

16

17

ΝΟΙ
ΝΟΙ
ΝΟΙ
ΛΗΝΙ

ΟΝΗΝ... ΝΟΙ
ΝΤΟ... ΤΗΚ...
ΤΕ... ΜΕΝΟΙ
ΕΚΟΝ... ΛΗΝΙ

ΟΝΗΜΟΣ...
ΤΡΟΠΗΝΙΩΝ
ΕΚΟΝ... ΛΗΝΙ

ΟΝΗΜΟΣ...
ΚΥΕΙΚΗΝ...

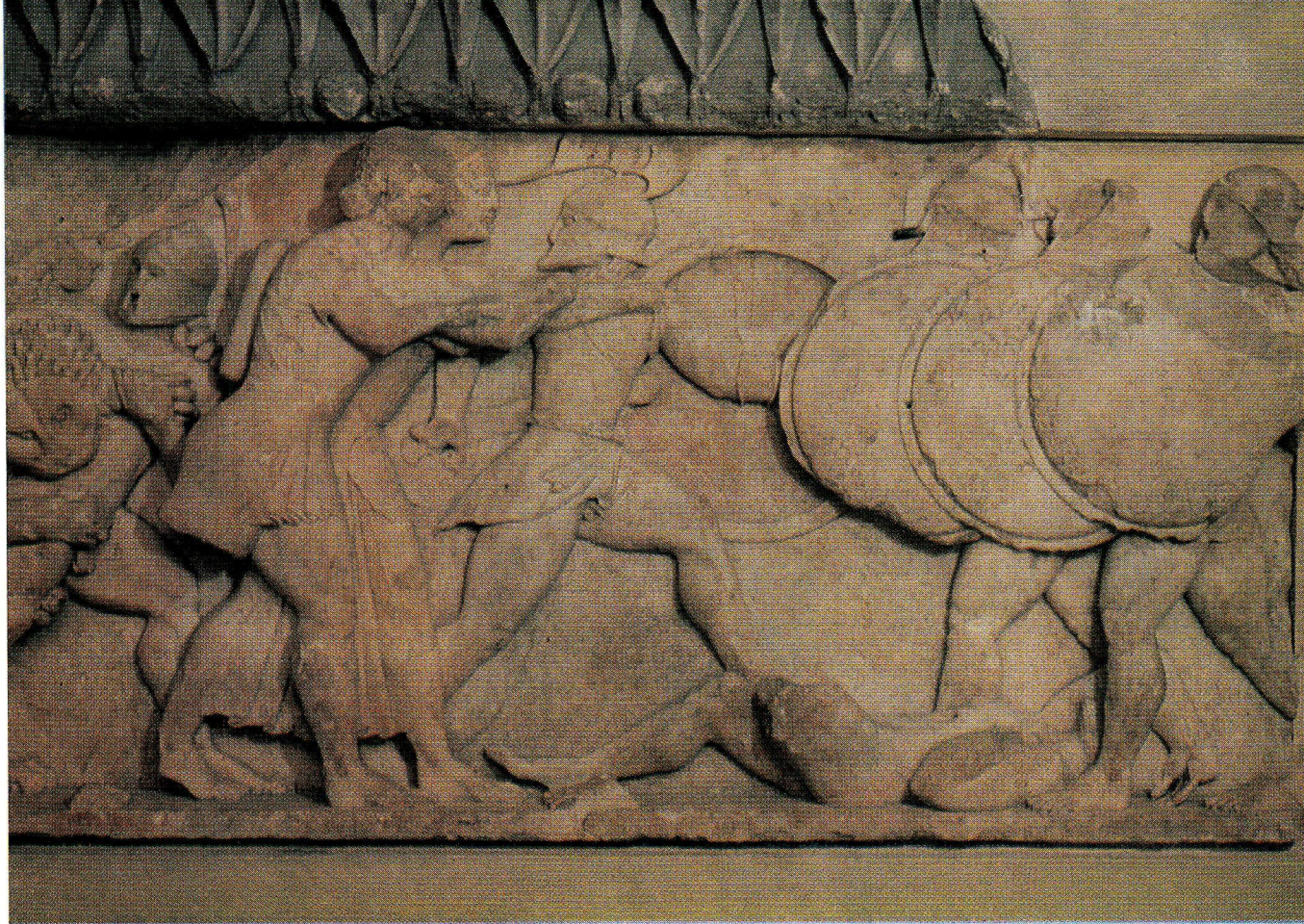
ΑΡΚΕΙΚΛΩΝ
ΙΑΘΗΝΑΙΟΝΔΕΛΦΟΙΔΕ
ΦΟΝΕΠΟΙΗΕΛ

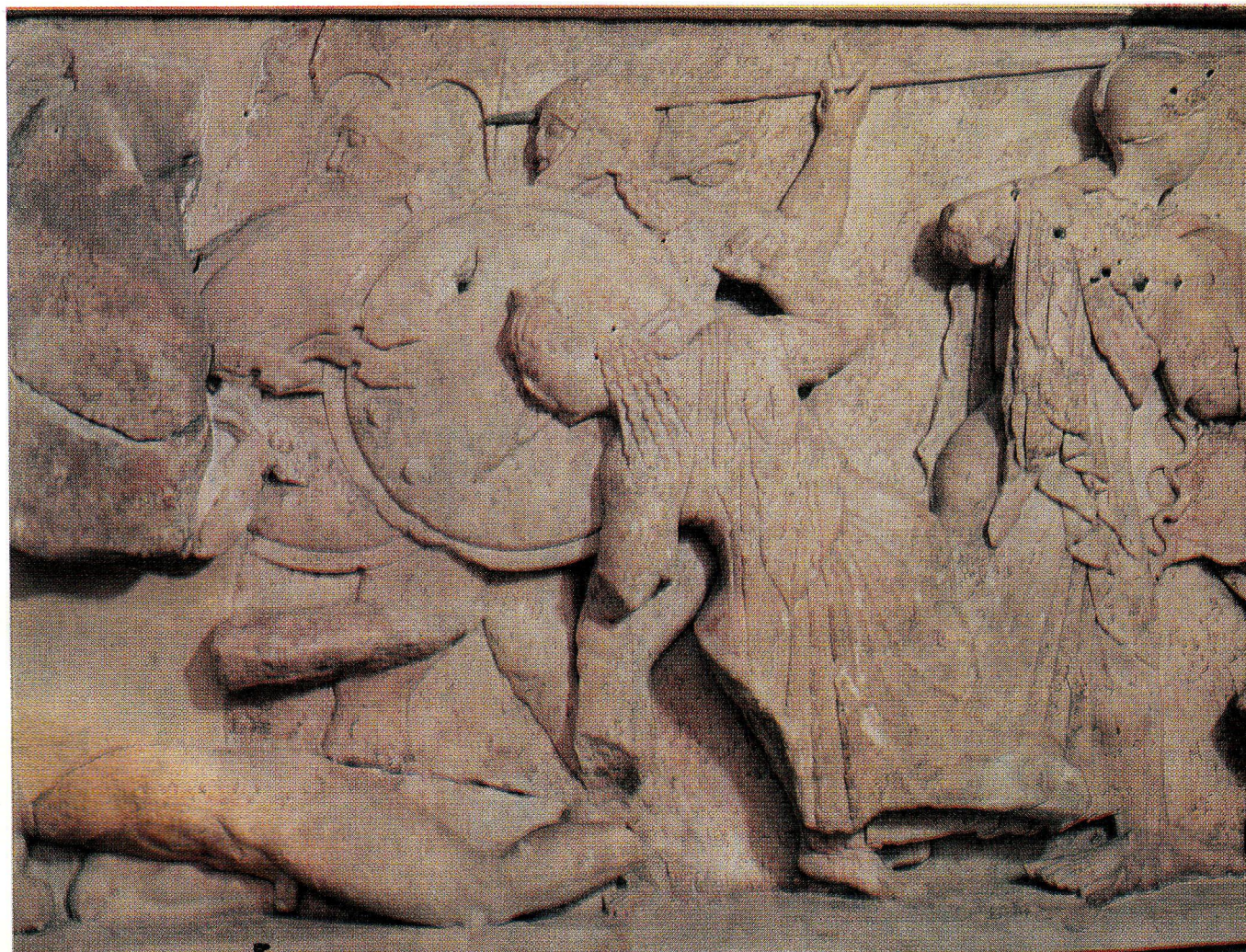
ΕΤΙ...
ΕΤΙ... ΕΤΙ...

ΕΤΙ... ΕΤΙ...
ΕΤΙ... ΕΤΙ...

19

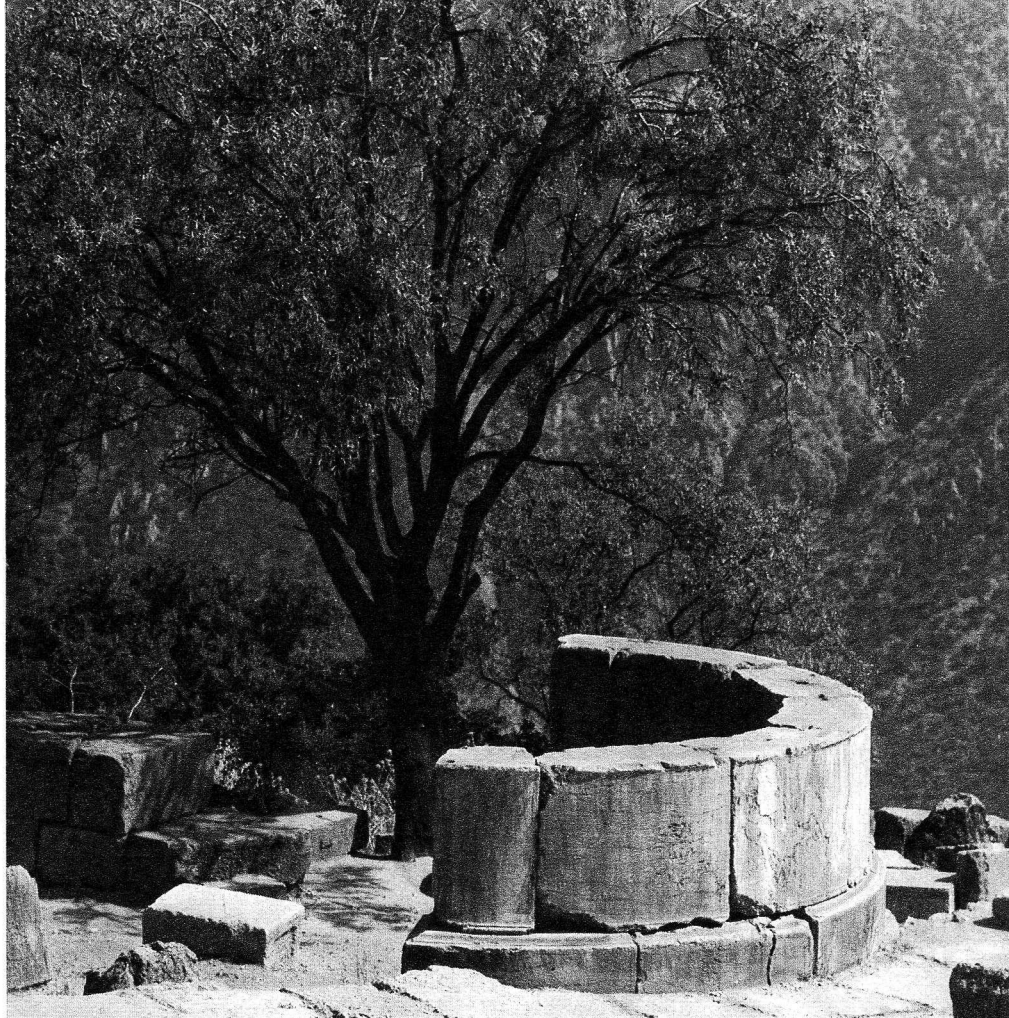

20

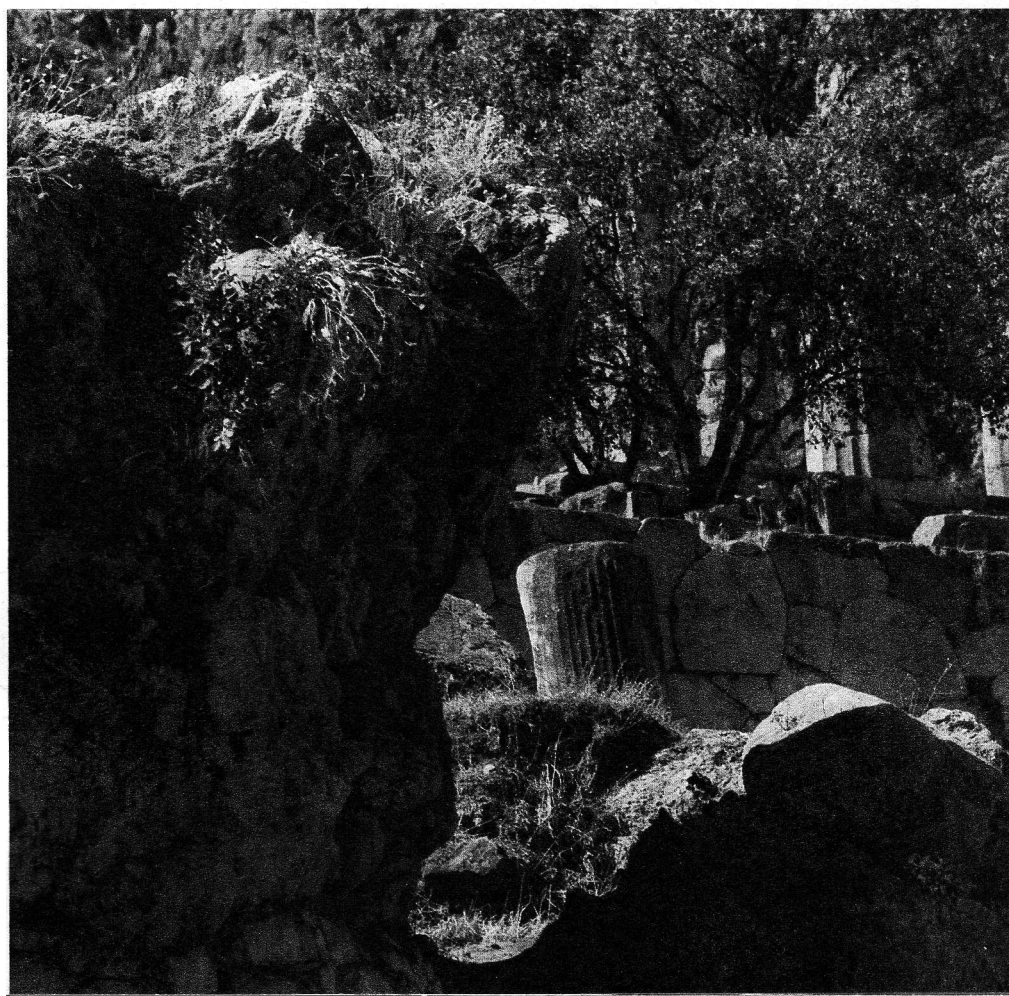

22

21

23

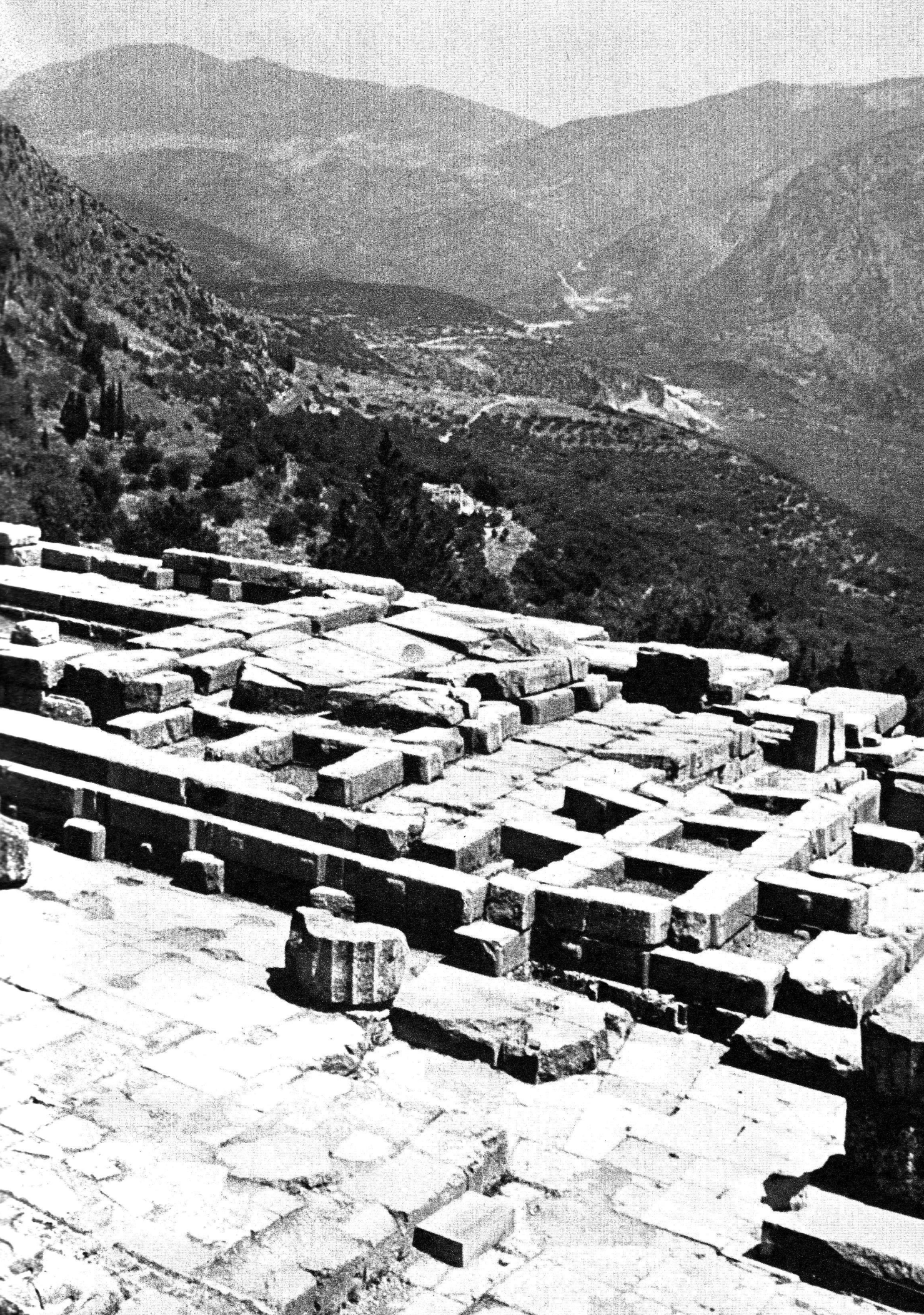

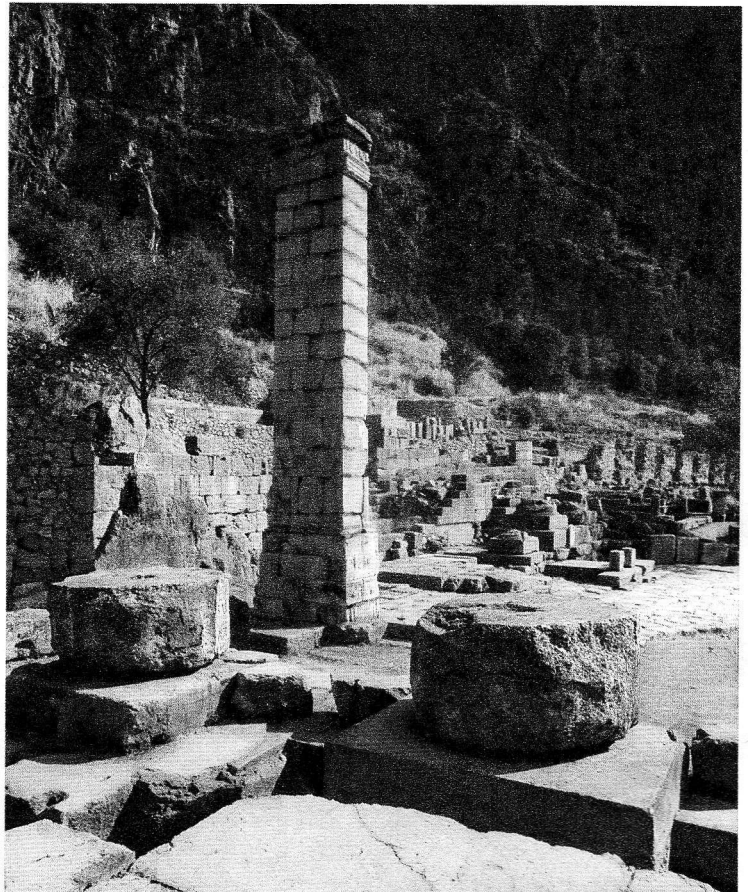

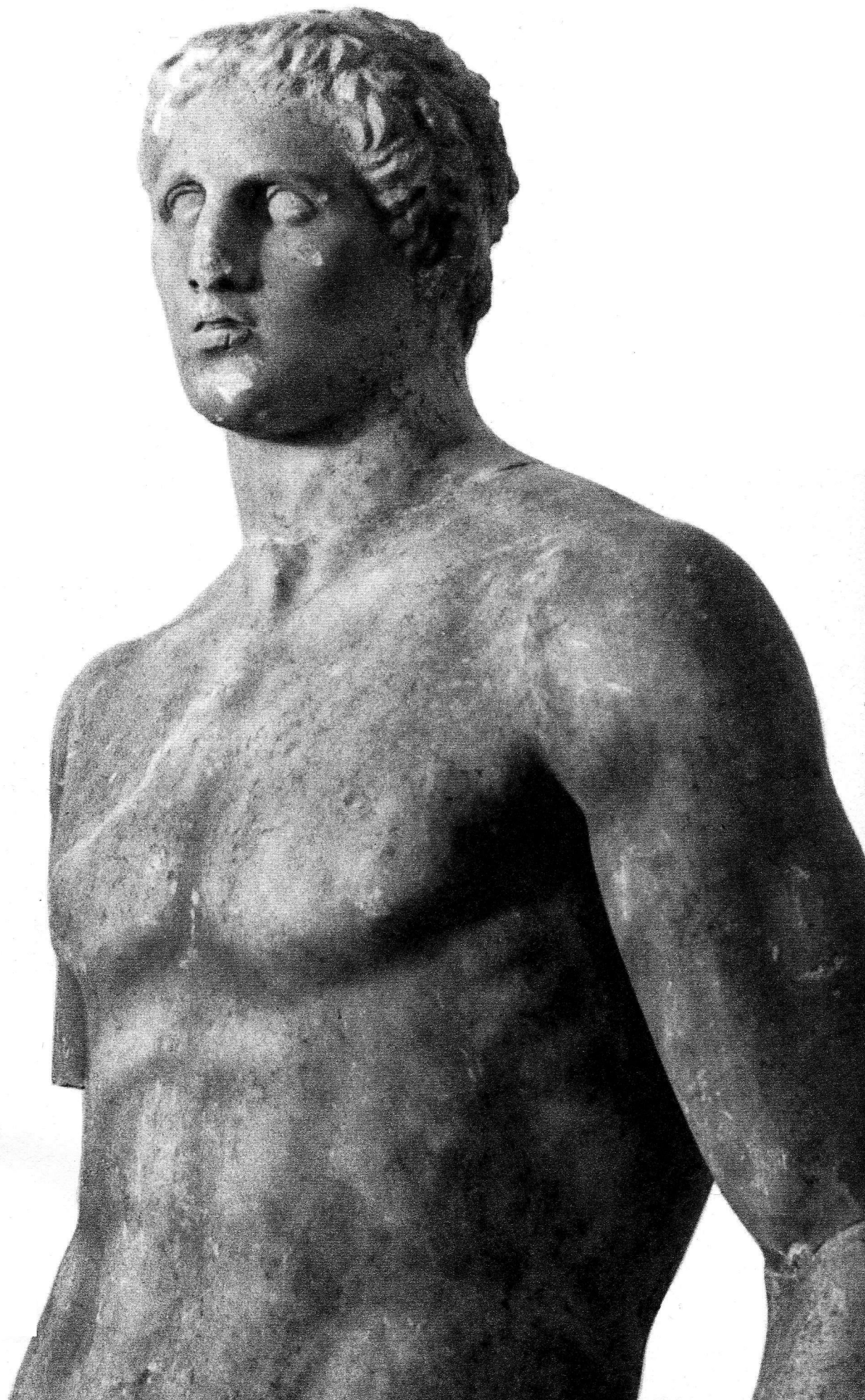

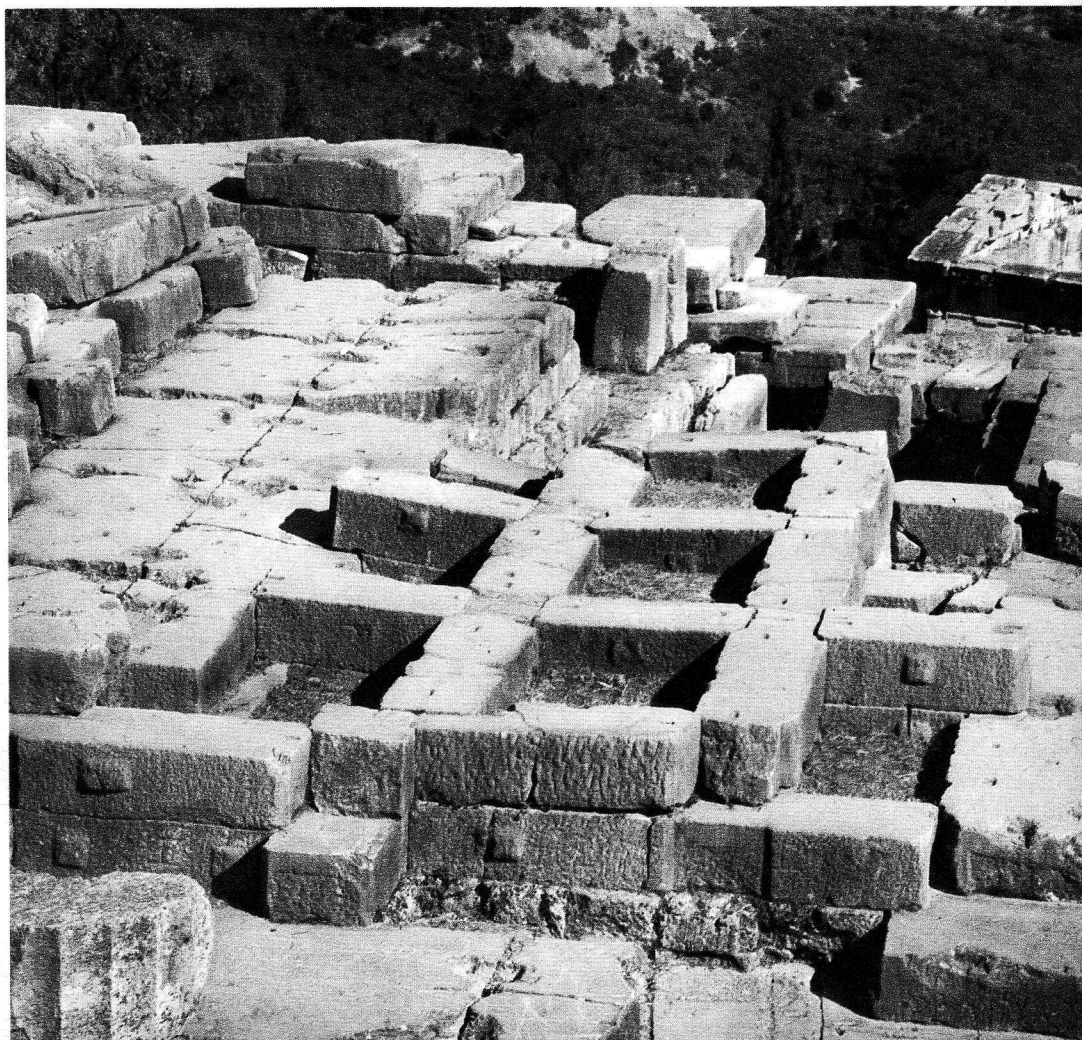

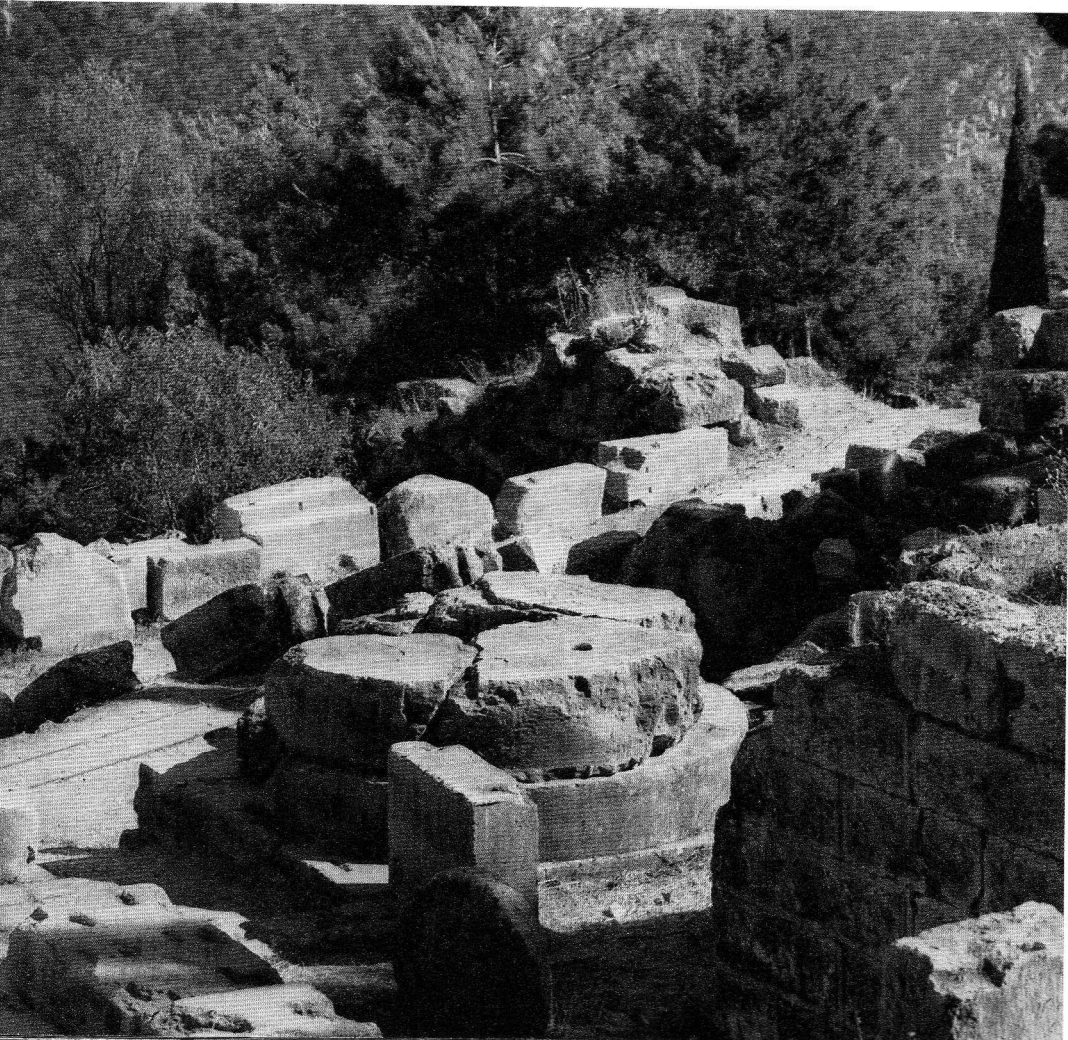
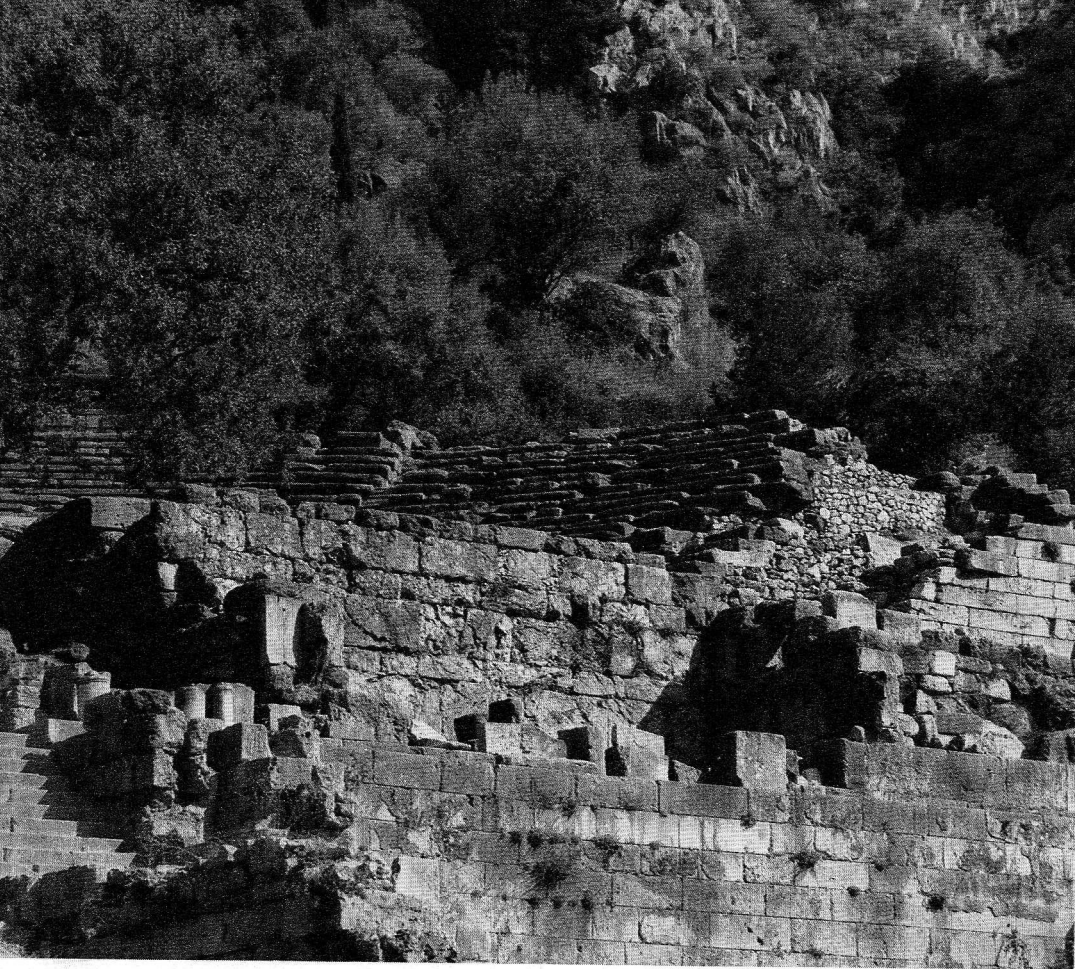

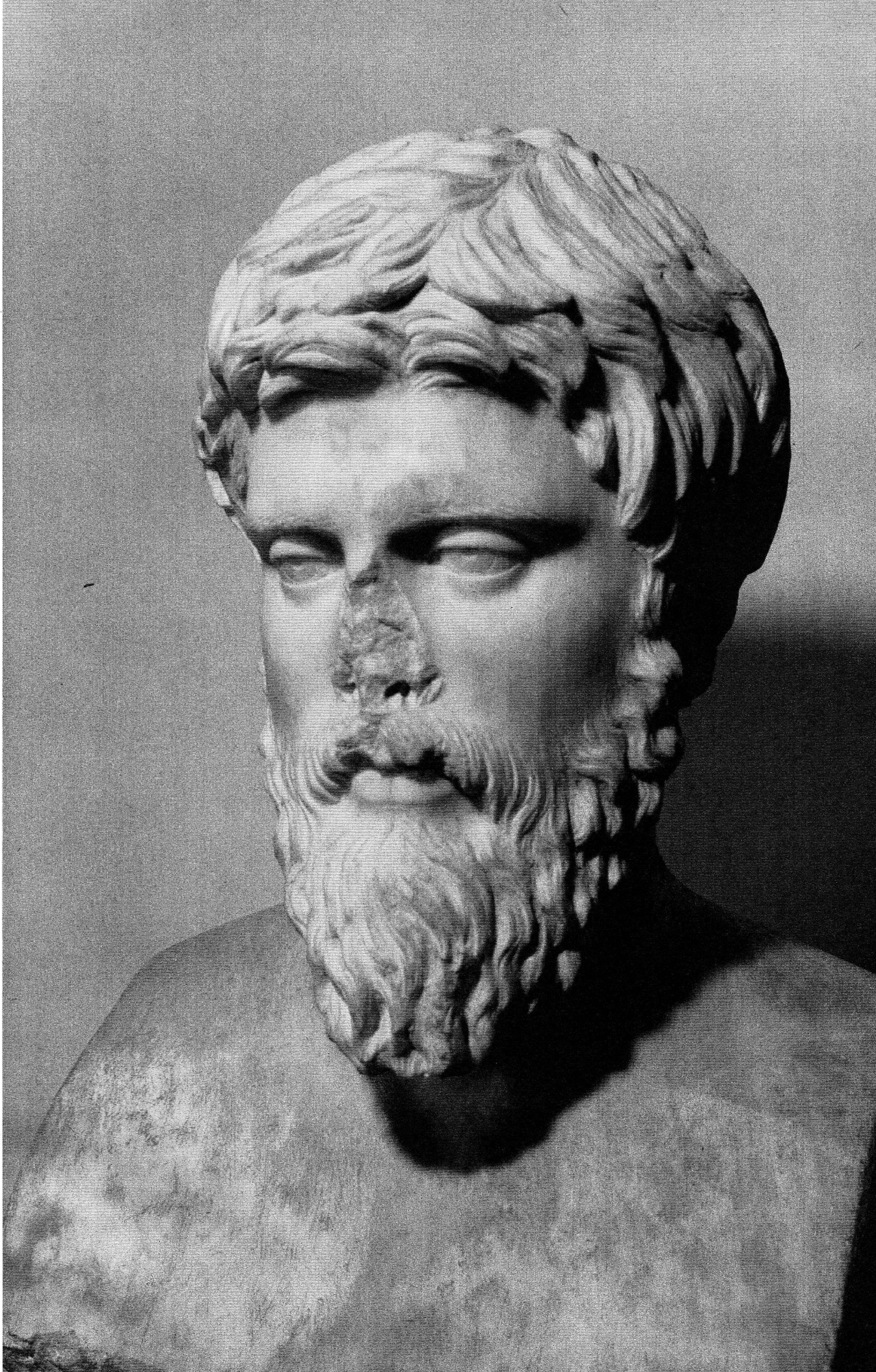

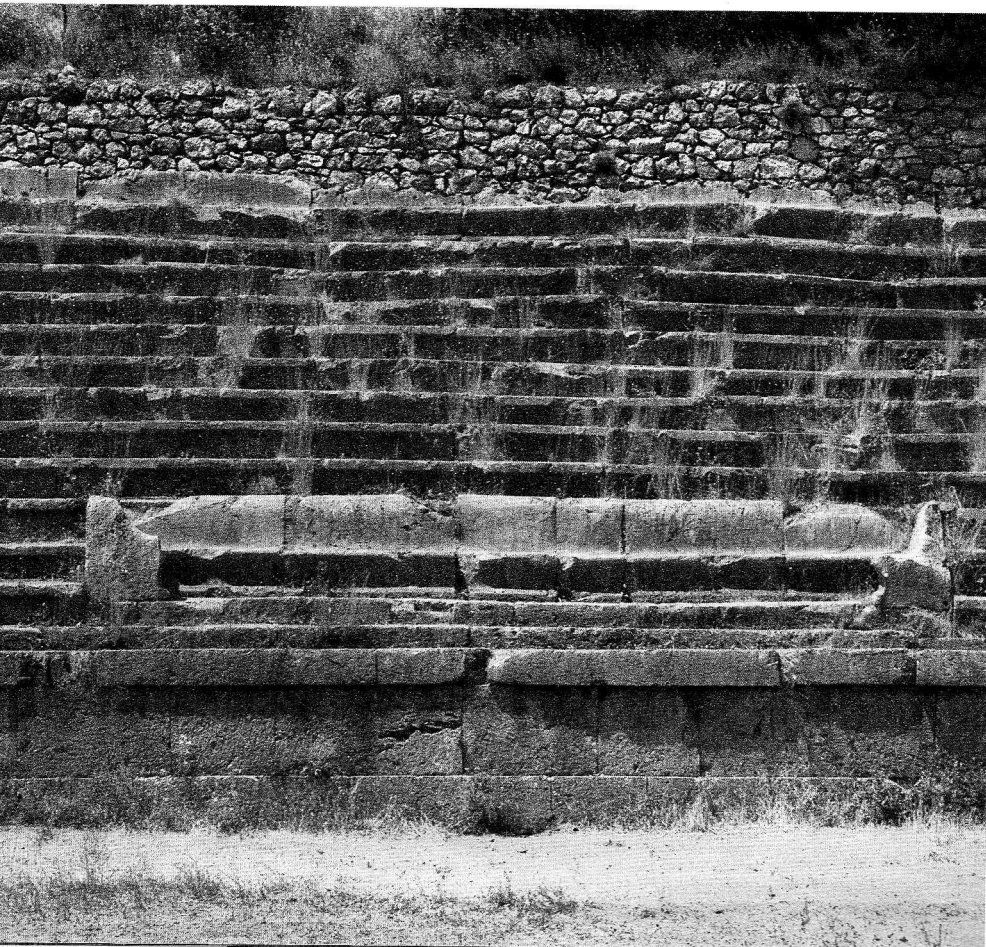

ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΟΙΤΗΝ ΤΑΚΕΝ ΕΙΣ ΤΟ
ΟΜΟΝ ΔΕΚΑΘΑΚΕΤΗ ΜΑΤΑΣΤΟ
ΤΟΜΕΟΝΙΟΝ ΚΑΘΕΤΑΝ ΚΑΙ
ΜΕΤΤΟΒΕΑΤΟΝ ΚΑΤΟΤΕΡΑ ΤΟ ΕΝΑ
ΕΔΡΑ ΜΑΣΤΟΝΤΟΝ ΔΕ ΤΟΙ ΚΑΤΑ
ΕΚΕΣΑΝΤΙΟΝ ΕΛΕΜΕΣΟΝ

59

60

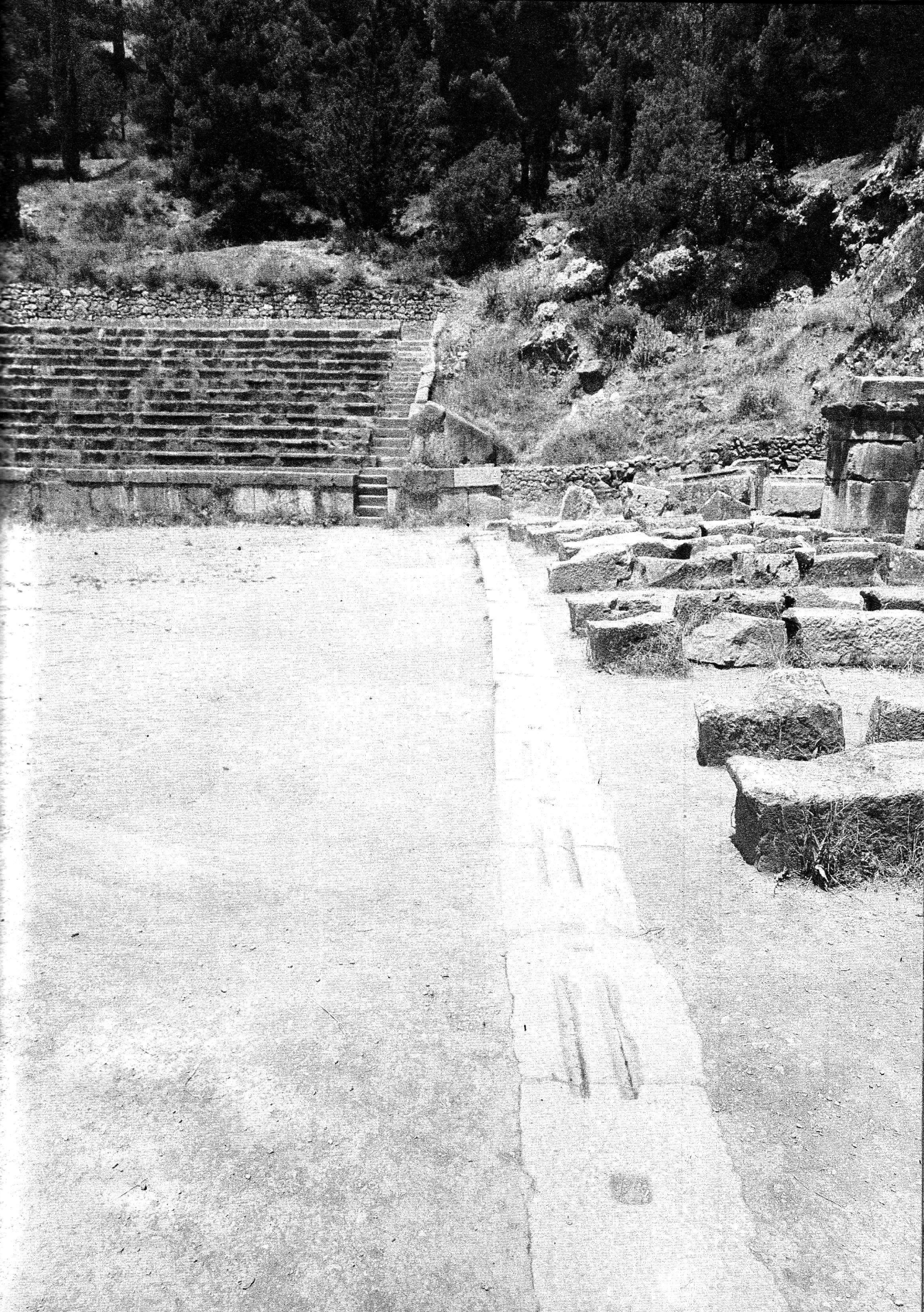
63

64

65

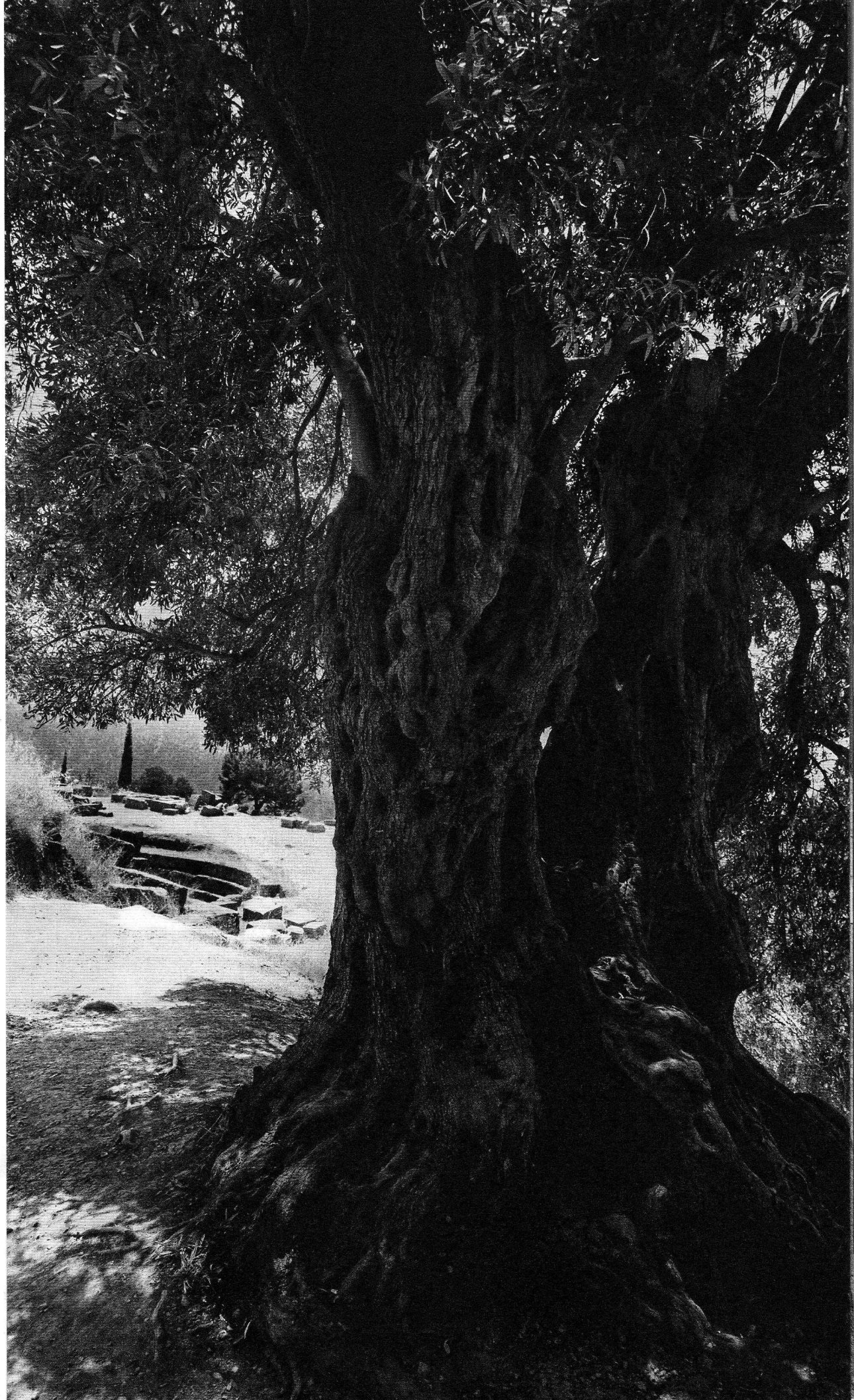

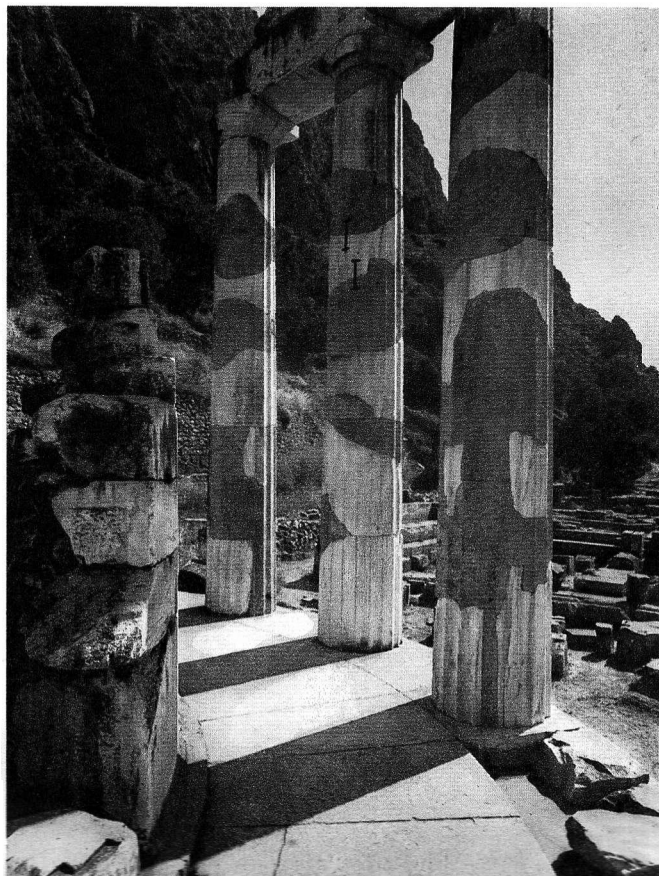

70

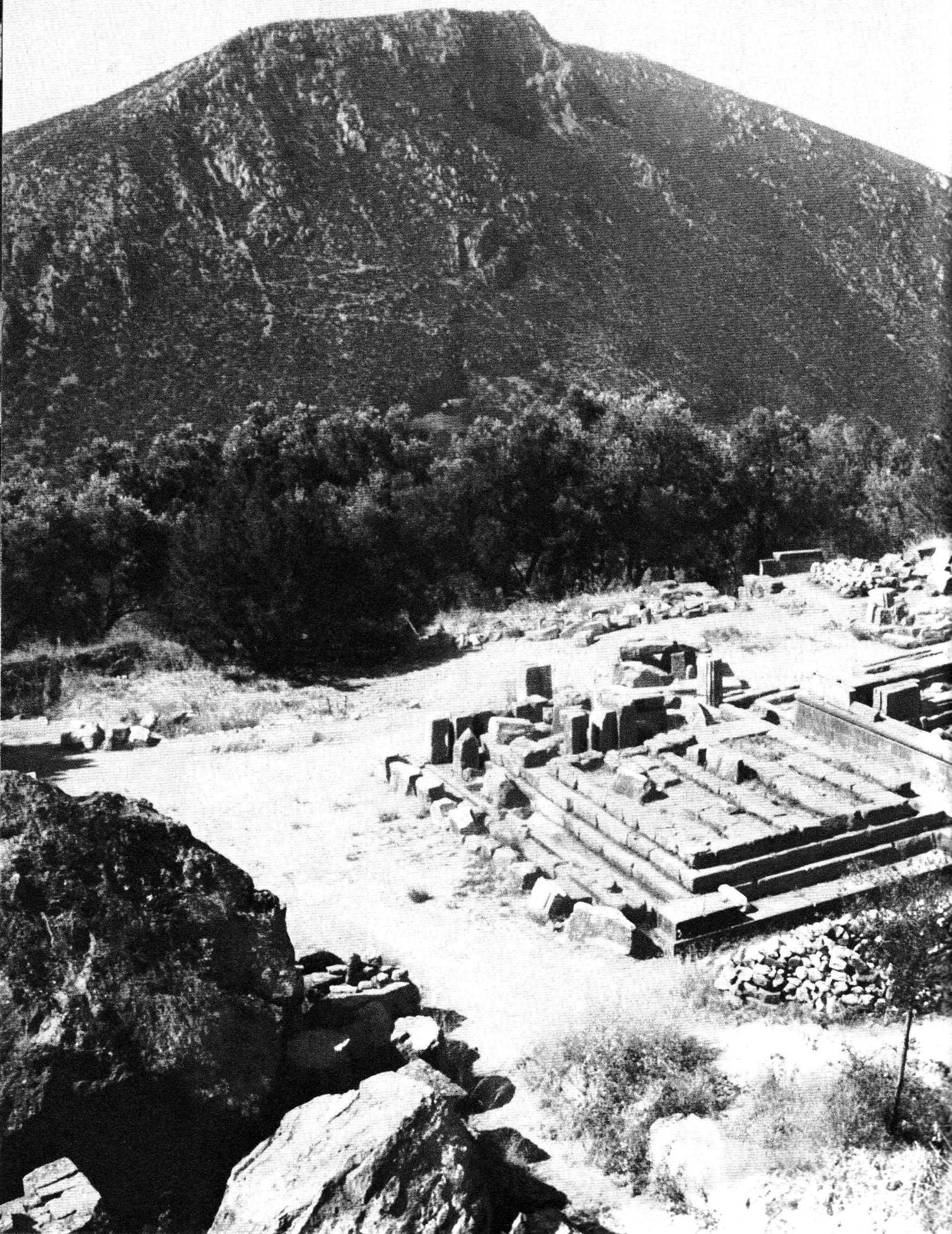
71

72

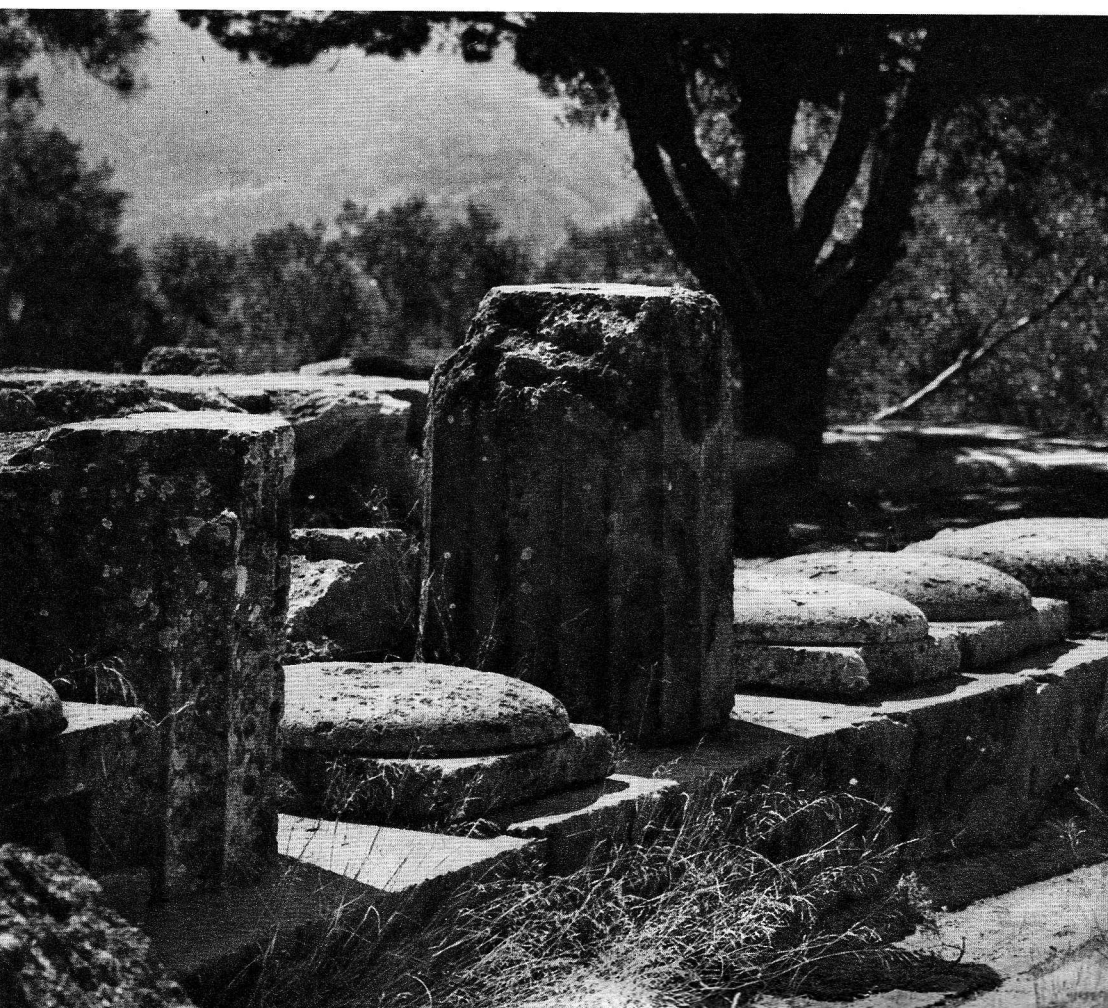

76

77

78

79

80

81

